

Harolds laatste veldtocht

Een Angelsaksische voorgeschiedenis van de Slag bij Hastings

Student: Bart J. van Hees
Studentnr.: 3513149
Cursus: Ges-Onderzoeksseminar III C: Groep 1 - Oorlog en vrede
Cursuscode: GE3VD12002
Docent: A.J. van den Hoven van Genderen
Datum: Juni 2013

Voor vrienden en naasten

Inhoudsopgave

Lijst van afkortingen	4
1 Verantwoording	5
1.1 Introductie	5
1.2 De voorgeschiedenis	6
1.3 Bronnenanalyse	6
2 Het Angelsaksische leger in 1066	12
3 De maanden voorafgaand aan ‘Hastings’	18
3.1 Tostigs plundertocht (mei-juli 1066)	18
3.2 Een Viking invasie (september 1066)	20
3.3 De Angelsaksische reactie	22
3.3.1 De veldslag van Morcar en Edwin: de Slag bij Fulford Gate (20 september)	22
3.3.2 De veldtocht van Harold: de Slag bij Stamford Bridge (25 september)	24
3.4 Onverwacht nieuws: naar Hastings (september-oktober 1066)	27
4 De Slag bij Hastings	30
5 Conclusie	33
Bijlage 1	35
Bijlage 2	36
Literatuurlijst	37
Bronnen	37
Literatuur	37

Lijst van afkortingen

- ASK* *The Anglo-Saxon Chronicle: A Revised Translation*. Edited by D. Whitelock with D.C. Douglas and S.I. Tucker. Introduction by D. Whitelock (Londen 1965)
- Fagrskinna* *Fagrskinna: A Catalogue of the Kings of Norway*. A Translation with Introduction and Notes by A. Finlay (Leiden 2004)
- Estoire* Geffrei Gaimar, *Estoire des Engleis | History of the English*. Edited and Translated by I. Short (Oxford 2009)
- GND* William of Jumièges, Orderic Vitalis en Robert of Torigni, *The Gesta Normannorum Ducum*. Edited and Translated by E.M.C. van Houts 2 vols. (Oxford 1992)
- GRA* William of Malmesbury: *Gesta Regum Anglorum - The History of the English Kings*. Edited and Translated by R.A.B. Mynors†. Completed by R.M. Thomson and M. Winterbottom 2 vols. (Oxford 1998-2003)
- HA* Henry, Archdeacon of Huntingdon: *Historia Anglorum - The History of the English People*. Edited and Translated by D.E. Greenway (Oxford 1996)
- KW* *The Chronicle of John of Worcester*. Edited by R.R. Darlington† and P. McGurk. Translated by J. Bray† and P. McGurk 3 vols. (Oxford 1995)
- Morkinskinna* *Morkinskinna: The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030-1157)*. Translated with Introduction and Notes by T.M. Andersson and K.E. Gade (Londen 2000)
- Orkneyinga* *Orkneyinga Saga. The History of the Earls of Orkney*. Translated from the Icelandic and introduced by H. Pálsson and P. Edwards (Londen 1978)
- Saga* *King Harald's Saga: Harald Hardradi of Norway - from Snorri Sturluson's Heimskringla*. Translated with an Introduction by M. Magnusson and H. Pálsson (Harmondsworth 1966)

1 Verantwoording

1.1 Introductie

Op 14 oktober 1066, toen de schemer overging in de nacht, zakte Harold, koning der Angelsaksen, door zijn knieën. Hij was dodelijk gewond. Terwijl Harold zijn hoofd ten hemel hief, zag hij de genadeslag aankomen. De tijd van Angelsaksische koningen in Engeland was voorbij.

De Slag bij Hastings is de boeken ingegaan als een eclatante overwinning van Willem de Veroveraar, de leider van de Normandische invallers, op Harold en de Angelsaksen. Veel aandacht werd besteed aan het ‘Normandische verhaal’ en de aanloop van Willem de Veroveraar naar de Slag bij Hastings. De Angelsaksische voorgeschiedenis is daarentegen onderbelicht gebleven. Deze onderbelichting in de geschiedschrijving is de legitimering van dit essay. Het opvullen van deze lacune in het historiografische debat is één van de doelstellingen van dit onderzoek. Een andere doelstelling van dit essay is om aan de hand van een nieuwe, kritische analyse van primaire bronnen te onderzoeken of er een verband bestaat tussen de militaire campagnes van Harold in de maanden voorafgaand aan de Slag bij Hastings en het verlies van Harold bij Hastings. Het essay behandelt dus de Angelsaksische voorgeschiedenis van de Slag bij Hastings. Om deze aanloop goed en duidelijk te kunnen analyseren, is er voor dit essay vooral gebruik gemaakt van intensief bronnenonderzoek. Veel van deze bronnen zijn in wetenschappelijke edities uitgegeven en (deels) vertaald. Een aantal van deze uitgaven bevat ook de originele Latijnse of Oudengelse teksten. Voor dit onderzoek is met name gebruik gemaakt van de vertalingen en is alleen bij twijfel de originele Latijnse tekst geraadpleegd. Er is dus gepoogd het tekstbederf, dat veelal samengaat met de afhankelijkheid van vertalingen, zo klein mogelijk te houden. Voor de teksten afkomstig uit het Oudnoors en het Oudijlands is de afhankelijkheid van vertalingen groter. Door gebruik te maken van wetenschappelijke edities is gepoogd de kwaliteit van het bronnenonderzoek zo hoog mogelijk te houden. Het bronnenonderzoek richt zich met name op onderliggende vraagstukken zoals welke militaire campagnes Harold voerde in de maanden voorafgaand aan de Slag bij Hastings; hoe deze militaire campagnes verliepen voor Harold; wat de gevolgen waren van deze militaire campagnes voor Harold; en op welke manier deze gevolgen eventueel invloed hebben gehad op de uitkomst van de Slag bij Hastings.

Nadat er een situatieschets is gegeven van de militaire campagnes van Harold die voorafgingen aan de Slag bij Hastings, waarvan een grafische weergave is opgenomen in de bijlage, zal ook de veldslag zelf kort worden geanalyseerd. Dit is van essentieel belang omdat op deze wijze een verband ontdekt zou kunnen worden tussen de veldtochten van Harold eerder in 1066 en de

Slag bij Hastings. Voorafgaand hieraan zal worden begonnen met een introductie de vier hoofdrolspelers van dit essay: Harold, Tostig, Harald en Willem de Veroveraar. Dan worden de geraadpleegde bronnen voorzien van een korte introductie. Daarna zal de compositie en de omvang van Angelsaksische leger in 1066 worden belicht. Vervolgens wordt een analyse van de veldtochten van Harold en het Angelsaksische leger in 1066 gegeven. Besloten wordt met een analyse van de Slag bij Hastings aan de hand van secundaire literatuur, waarna de conclusie volgt.

1.2 De voorgeschiedenis

Op 5 januari 1066 stierf de Angelsaksische koning Edward de Belijder (r. 1042-1066). Hij liet op zijn sterfbed zijn koninkrijk na aan Harold. Er waren ook andere troonpretendenten. Zo kon ook Harald, de koning der Noren, een beroep doen op de Angelsaksische troon. Harald was immers gehuwd met een vrouw die afstamde van Knut de Grote (r. 1016-1035), de koning van onder andere Angelsaksisch Engeland.¹ Harald zou later een belangrijke rol gaan spelen in de periode voorafgaand aan de Slag bij Hastings. Naast Harald deed ook Willem de Veroveraar een beroep op de troon van de Angelsaksen. Hij maakte aanspraak op de troon via een vermeende belofte van Edward de Belijder om het koninkrijk na zijn dood naar Willem de Veroveraar te laten gaan.² Willem de Veroveraar zou na zijn overwinning bij de Slag bij Hastings Engeland regeren als koning Willem I. Geen troonpretendent maar wel een hoofdrolspeler in de gebeurtenissen in 1066, was Tostig. Tostig was een broer van Harold die aan het eind van de regeerperiode van Edward de Belijder door enkele opstandige vazallen (*thegns*) werd verdreven uit zijn *earldom* van Northumbria en genoodzaakt was Angelsaksisch Engeland te ontvluchten. Tostig hoopte wellicht dat, na de kroning van Harold, zijn broer hem zou rehabiliteren. Niets bleek minder waar en Tostigs rehabilitatie bleef uit. Misschien uit wraak, maar in ieder geval met wrok, keerde Tostig eind april of begin mei terug naar Angelsaksisch Engeland.

1.3 Bronnenanalyse

Het bronnenmateriaal is grofweg in tweeën in te delen. Er zijn de Anglo-Normandische bronnen en de Oudnoorse bronnen. De eerste twee Anglo-Normandische bronnen werden kort na de gebeurtenissen in 1066 geschreven. De eerste van deze twee is de *Angelsaksische Kroniek*. Deze bron werd door verschillende (onbekende) auteurs geschreven op verschillende plaatsen in Angelsaksisch, en later 'Normandisch', Engeland. Iedere plaats had zijn eigen versie.

¹ P. Finch, 'Viking Dusk at Stamford Bridge', *Military History* 20/1 (2003) 34-40, 36.

² *The Carmen de Hastingae Proelio of Guy, bishop of Amiens*, edited and translated by C. Morton and H. Muntz (Oxford 1972) 56.

Waarschijnlijk werden de verschillende versies jaarlijks bijgehouden vanaf de tijd waarin Alfred de Grote regeerde (r. 871-899). De gebeurtenissen in het jaar 1066 zijn door slechts drie versies beschreven. Dit zijn versie 'C', 'D' en 'E'. Vermeldenswaardig is dat de 'C' versie stopt na de Slag bij Stamford Bridge. Van de drie versies bestaat een vermoeden waar ze werden geschreven. De 'E' versie werd waarschijnlijk geschreven in de abdij van Peterborough. De 'D' versie werd waarschijnlijk in het noorden van Engeland geschreven (misschien in York, maar ook Worcester en Evesham behoren tot de mogelijkheden). De 'C' versie werd afgemaakt in Abingdon. Waar de eerdere delen van de 'C' versie werden geschreven is onbekend.³

De tweede bron, die kort na 1066 werd geschreven, is de *Gesta Normannorum ducum* (De daden van de hertogen van Normandië). Deze bron werd geschreven door Willem van Jumièges, wellicht een monnik of abt van de abdij van Jumièges. Interessant aan dit werk is dat de auteur schreef 'tijdens' de Normandische verovering van Angelsaksisch Engeland. Willem van Jumièges was eind jaren vijftig van de elfde eeuw begonnen met schrijven en rondde zijn boek af in of kort voor 1070.⁴ Kelly DeVries, die reeds een studie naar de invasie van Harald in Engeland deed, veronderstelt dat het laatste deel van het boek werd geschreven na gesprekken met ooggetuigen van de Normandische veroveringstocht.⁵ Echter, voor het stuk over de Normandische veroveringstocht was Willem van Jumièges afhankelijk van wat hem ter ore kwam in het gesloten klooster waar hij leefde.⁶ Willem van Jumièges had wel schriftelijke bronnen tot zijn beschikking. Zo was hij bekend met de werken van klassieke auteurs zoals Jordanes' *Getica* en van meer contemporaine literatuur zoals de *Historia Francorum Senonensis*.⁷ Hoewel de *Gesta Normannorum ducum* werd geschreven in Normandië, is dit boek een interessante bron voor dit onderzoek omdat het zo dicht op de gebeurtenissen is geschreven.

Auteurs, wiens boeken een grote rol zullen spelen in dit essay, maar enkele decennia later hun verhalen opschreven, zijn Hendrik, aartsdiaken van Huntingdon, Willem van Malmesbury, Johannes van Worcester en Geffrei Gaimar.

Hendrik, aartsdiaken van Huntingdon tussen 1110 en zijn dood in (of kort na) 1156, schreef het merendeel (zeven van de twaalf boeken) van zijn *Historia Anglorum* (Geschiedenis van de Angelen) voor 1133. De laatste vijf boeken schreef hij tussen 1133 en 1154.⁸ Zijn vader was Nicolaas, bisschop van Huntingdon tussen 1092 en zijn dood in 1110.⁹ Saillant detail is dat

³ K. DeVries, *The Norwegian Invasion of England in 1066* (Woodbridge 1999) 4.

⁴ *GND*, xxxv.

⁵ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 6.

⁶ *GND*, xlviii-l.

⁷ *GND*, xxxvi, xxxix.

⁸ *HA*, lxi.

⁹ *HA*, xxv.

Hendrik, net als zijn vader, gehuwd was en tenminste één zoon had.¹⁰ Hendrik, die rond 1088 werd geboren, ontving een goede opleiding, die hem klaarstoomde voor het beroep van aartsdiaken.¹¹ Tijdens zijn studie maakte hij onder andere kennis met klassieke auteurs en met geschriften van bijvoorbeeld Beda.¹² Deze auteurs hadden zonder twijfel invloed op zijn schrijfstijl. Zo legde Hendrik bijvoorbeeld een speech van Julius Caesar in de mond van Willem de Veroveraar voordat de Slag bij Hastings begon.¹³ Ondanks de (gematigde) kopieerlust van Hendrik, bevat de *Historia Anglorum* veel details die elders niet te vinden zijn. Zijn bronnen waren onder andere Bedas *Historia ecclesiastica*, Paulus Diaconus' *Historia Romana*, het anonieme *Historia Brittonum* en de *Angelsaksische Kroniek*.¹⁴

Willem van Malmesbury schreef een boek getiteld *Gesta regum Anglorum* (De daden van de koningen der Angelen). Willem van Malmesbury werd geboren in 1095 of kort daarvoor en was de zoon van een Normandische vader en een Engelse moeder.¹⁵ Hij was historicus *pur sang*: sinds hij kon schrijven, schreef hij over geschiedenis.¹⁶ DeVries stelt dat Willem van Malmesbury een zeer geleerd man was.¹⁷ Zijn beheersing van het Latijn wijst erop dat Willem van Malmesbury inderdaad een goede opleiding had genoten. Hij was onder andere bibliothecaris en een voorzanger. Hij weigerde echter abt te worden.¹⁸ Persoonlijke interesses van William van Malmesbury waren verder (voor zover te achterhalen) poëzie, biografie en klassieke literatuur. Dat laatste kan bewezen worden door zijn beheersing van het Grieks.¹⁹ De bronnen die hij gebruikte voor het schrijven van de *Gesta regum Anglorum* zijn helaas in nevelen gehuld. DeVries stelt dat Willem van Malmesbury in ieder geval gebruik maakte van de 'E' versie van de *Angelsaksische Kroniek*.²⁰ Welke bronnen Willem van Malmesbury ook gebruikte, hij wordt doorgaans geprezen om de grote historische waarde van zijn boeken en om zijn historische onderzoek.²¹

De *Chronica Chronicarum* (Kroniek der Kronieken) werd door Johannes van Worcester geschreven in Worcester. Het boek staat immers ook bekend als de *Kroniek van Worcester*.²² De kroniek werd tussen 1118 en 1140 geschreven.²³ Over de auteur zelf is vrijwel niets bekend. Tijdens

¹⁰ HA, xxvii.

¹¹ HA, xxix-xl.

¹² HA, xxxiii.

¹³ HA, lix.

¹⁴ HA, lxxxv-cxvii.

¹⁵ GRA, xxxvii.

¹⁶ GRA, xxxvii.

¹⁷ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 8-9.

¹⁸ GRA, xxxviii.

¹⁹ GRA, xxxix.

²⁰ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 190.

²¹ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 9.

²² KW, xxi.

²³ KW, xvii-xviii.

het schrijven maakte Johannes gebruik van bronnen zoals Bedas *Historia ecclesiastica*, de *Angelsaksische Kroniek* en Eadmers *Historia novorum*.²⁴ Johannes was geschoold in Latijn en verrichtte, zo wordt door DeVries aangenomen, een zekere vorm van kritisch historisch onderzoek voor het schrijven van zijn *Chronica Chronicarum*.²⁵

Een curieuze bron is de *Estoire des Engleis* (Geschiedenis van de Engelsen), die door Geffrei Gaimar werd geschreven. Over Geffrei is vrijwel niets bekend. Wel kan gesteld worden dat hij veel kennis bezat over het noorden van Engeland. Bovendien volgt Geffrei in zijn boek voor het grootste deel de ‘E’ versie van de *Angelsaksische Kroniek*. Omdat doorgaans wordt aangenomen dat de ‘E’ versie in het noorden van Engeland werd geschreven, is het aannemelijk dat Geffrei zelf uit het noorden van Engeland kwam.²⁶ Echter, zijn tekst is het oudst geschreven geschiedwerk in de Franse volkstaal.²⁷ Dit wijst in tegenstelling tot het brongebruik van Geffrei op een Normandische afkomst dan wel langdurig verblijf aldaar. Zijn bronnen waren, naast de ‘E’ versie van de *Angelsaksische Kroniek*, onder andere de werken van Johannes van Worcester, Willem van Malmesbury en Symeon van Durham, de laatste niet voor deze studie geraadpleegd.²⁸ Het boek van Geffrei wordt, misschien wel door het ogenschijnlijk grondige onderzoek, doorgaans gezien als betrouwbaar.²⁹ De *Estoire des Engleis* stopt in het jaar 1140 en het is aannemelijk dat het werk rond deze tijd werd geschreven.³⁰

De voor dit essay gebruikte Oudwestnoorse bronnen zijn grofweg 100 jaar later dan de Anglo-Normandische bronnen op schrift gesteld. De Scandinavische bronnen schetsen echter een zeer levendig beeld van de gebeurtenissen in tegenstelling tot de Anglo-Normandische bronnen. Wegens de bijdrage van Harald, koning der Noren, aan de gebeurtenissen in 1066 zijn ook Oudwestnoorse bronnen van groot belang voor een begrip van de gebeurtenissen in 1066. Voor dit essay zijn vier Oudwestnoorse bronnen geraadpleegd. In de eerste plaats is de ‘Saga van koning Harald’, een deel van de veel omvangrijkere *Heimskringla* van de IJslandse auteur Snorri Sturluson, bestudeerd. Daarnaast zijn de *Fagrskinna* en *Morkinskinna*, die hun namen (respectievelijk ‘Mooie Huid’ en ‘Rotte Huid’) waarschijnlijk dankten aan het materiaal waarop de saga’s werden geschreven, geanalyseerd. Tenslotte is er gebruik gemaakt van de *Orkneyinga Saga* (Geschiedenis van de graven van Orkney).

²⁴ *KW*, xx.

²⁵ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 7-8.

²⁶ *Estoire*, ix.

²⁷ *Estoire*, ix.

²⁸ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 190.

²⁹ *Estoire*, ix.

³⁰ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 9.

Snorri Sturlusons ‘Saga van koning Harald’ maakt deel uit van een geschiedwerk dat vrijwel alles omvat uit de periode tussen de prehistorische tijd en het jaar 1177.³¹ Dit complete werk is tegenwoordig getiteld *Heimskringla* (De Wereldring) en het werd geschreven tussen 1220 en 1230. In het werk citeert Snorri Sturluson met regelmaat andere auteurs. Er kan dus gesteld worden dat hij, tot op zekere hoogte, onderzoek verrichtte. Eén van de bronnen die Snorri Sturluson gebruikte was de *Ágrip af Nóregs konunga sogum* (Korte geschiedenis van de koningen van Noorwegen).³² Dat Snorri Sturluson geletterd was, had zeer waarschijnlijk te maken met zijn veelzijdige opleiding en zijn gegoede afkomst.³³ De ‘Saga van koning Harald’ is dus een belangrijke bron geschreven door een geschoold persoon.

De *Fagrskinna* is de huidige titel van een boekwerk dat in de middeleeuwen bekend stond als de ‘Catalogus van de koningen van Noorwegen’ of als de ‘Genealogische catalogus van de koningen van Noorwegen’.³⁴ De auteur is onbekend. Wel kan met enige zekerheid gesteld worden dat het boek voor een groot deel geschreven was in 1210.³⁵ Ook zijn er enkele bronnen van de *Fagrskinna* geïdentificeerd. Voorbeelden van bronnen die de inhoud van de *Fagrskinna* hebben beïnvloed zijn de *Morkinskinna*, *Olafs saga Tryggvasonar* van Odd Snorrason, en het verloren gegane *Hryggjarstykki* van Eirik Oddson.³⁶

De *Morkinskinna* had, waarschijnlijk in tegenstelling tot de *Fagrskinna*, een politieke agenda, namelijk het beschrijven van de geschiedenis tussen 1030 en 1177 omdat deze periode vrijwel niet was beschreven toen de *Morkinskinna* werd geschreven.³⁷ Enkele jaren voor de *Fagrskinna* geschreven, waarschijnlijk tussen 1217 en 1222, maakte ook de auteur van de *Morkinskinna* eveneens gebruik van bestaande geschiedwerken.³⁸ Net als bij het boek van Snorri Sturluson was ook voor de *Morkinskinna* de *Ágrip af Nóregs konunga sogum* een belangrijke bron. Andere bronnen waren de *Hakonar saga Ivarssonar* en de verloren *Hryggjarstykki*.³⁹

De laatste van de geraadpleegde Oudnoorse bronnen is de zogenaamde *Orkneyinga Saga* (Geschiedenis van de graven van Orkney). Deze bron werd waarschijnlijk op de Orkney Eilanden geschreven door een IJslandse auteur.⁴⁰ Doorgaans wordt er aangenomen dat het geschiedwerk rond 1200 op schrift werd gesteld. Wellicht kent de bron enkele orale bronnen, die niet meer te

³¹ *Saga*, 11.

³² *Saga*, 24.

³³ *Saga*, 15-20.

³⁴ *Fagrskinna*, 1.

³⁵ *Fagrskinna*, 1.

³⁶ *Fagrskinna*, 2-3.

³⁷ *Morkinskinna*, 2.

³⁸ *Morkinskinna*, 66-67.

³⁹ *Morkinskinna*, 12-15.

⁴⁰ *Orkneyinga*, 13.

achterhalen zijn. De bron is vooral interessant omdat deze werd opgesteld in een gebied waarvan het Noorse leger militaire hulp had weten te krijgen. Paul en Erland, de graven van Orkney in 1066, deden immers mee aan de Noorse militaire expeditie.

Tenslotte is nog een noot vereist over de spelling van enkele Oudnoorse woorden. Oudnoorse woorden krijgen in dit essay een Nederlandse spelling. Zo zal er, bijvoorbeeld, *thingamannalid* worden geschreven in plaats van de originele spelling *þingamannalið*. Ook hebben Noorse namen zoals Harald en Olaf een (voor Nederlanders) meer begrijpbare spelling gekregen in plaats van de originele spelling (Haraldr en Ólafr). Op deze wijze is de tekst wellicht beter te volgen.

2 Het Angelsaksische leger in 1066

Een voor deze studie belangrijk kwantitatief aspect van de militaire campagnes van Harold, is de omvang van het Angelsaksisch leger. In de voor dit onderzoek gebruikte bronnen is dit niet gedocumenteerd. Wat volgt is een nieuwe onderbouwde schatting aan de hand van een stelling van A. Gat. Gat, een expert op het gebied van oorlogvoering door de geschiedenis heen, stelt dat er een vuistregel is voor de omvang van een staand leger in relatie tot de totale bevolking. De vuistregel luidt dat ‘no more than one per cent of a state’s population (and normally less) could be sustained economically on a regular basis as fully professional troops.’⁴¹ Wat Gat niet duidelijk meldt, maar wat de voorbeelden die hij gebruikt wel impliceren, is dat het gaat om een professioneel staand leger van een gecentraliseerde staat. Er was in Angelsaksisch Engeland een zekere hiërarchie en de Angelsaksische koning stond in deze hiërarchie, zo lijkt het, bovenaan. Diens gezag lijkt weinig ondermijnd te zijn door troonpretendenten zonder een overtuigende claim op de troon. Het lijkt erop dat in Angelsaksisch Engeland de macht van de koning voldoende gecentraliseerd was om te spreken van een gecentraliseerde staat. Er mag gesteld worden dat Harold een koning was van een staat die enige kenmerken had van iets dat als gecentraliseerd zou kunnen worden bestempeld in haar eigen context en in de context van Europa in 1066.

Het totale bevolkingsaantal van Engeland in 1066 is redelijk nauwkeurig te schatten aan de hand van het *Domesday Book*. Dit boek, opgesteld in 1086 op initiatief van koning Willem de Veroveraar, kan gezien worden als een inventaris van wat Willem de Veroveraar nu werkelijk had veroverd.⁴² A. Hinde, een demograaf die onderzoek deed naar de bevolkingsgroei in Engeland tussen 1086 en ca. 2000, kwam tot de conclusie dat de totale bevolking van Engeland in 1086 waarschijnlijk iets meer dan anderhalf miljoen mensen was.⁴³ Hinde's precieze schatting, tussen 1.6 en 1.7 miljoen, was gebaseerd op lacunes in de opsomming van het *Domesday Book* en dient als tussenweg voor extreme schattingen van een totale bevolking tussen 1.1 miljoen en 2.3 miljoen. Zijn redeneringen en calculaties zijn aannemelijk en komen redelijk overeen met de schatting van, bijvoorbeeld, H. Darby, een *Domesday Book*-expert, die de totale bevolking van Engeland in 1086 op bijna 1.6 miljoen schatte.⁴⁴ Er zijn geen epidemieën gedocumenteerd voor de periode tussen

⁴¹ A. Gat, *War in Human Civilization* (Oxford 2006) 364. Meer voorbeelden die de vuistregel bevestigen zijn beschreven in: A. Gat, ‘What Constituted the Military Revolution of the Early Modern Period?’, in: R. Chickering en S. Förster (reds.), *War in an Age of Revolution: 1775-1815* (Cambridge 2010) 21-48, 36-37.

⁴² Voor een korte doch heldere en goed geannoteerde inleiding, zie: H.C. Darby, *Domesday England* (Cambridge 1977) 3-9.

⁴³ A. Hinde, *England's Population: A History Since the Domesday Survey* (Londen 2003) 15-19.

⁴⁴ Darby, *Domesday England*, 87-91.

1066 en 1086. Hierom is het aannemelijk dat het totale bevolkingsaantal in 1086 vrijwel gelijk was aan 1066. Derhalve kan gesteld worden dat de totale bevolking in Angelsaksisch Engeland in 1066 ongeveer 1.6 miljoen bedroeg, met een relatief kleine afwijking. Dit betekent, geschat aan de hand van de vuistregel van Gat, dat de totale omvang van een professioneel staand leger onder leiding van Harold maximaal 16.000 soldaten telde. De vraag die rest is of er in Angelsaksisch Engeland in 1066 sprake was van een professioneel staand leger.

Om antwoord op die vraag te geven moet eerst naar de compositie van het Angelsaksische leger worden gekeken. Dit leger kan grofweg in drieën worden gedeeld.⁴⁵ Het eerste deel bestond uit de *huscarls*, ook wel *Thingamannalid* genoemd in de Noorse en IJslandse teksten. Deze soldaten waren wellicht de best getrainde over wie de koning van Engeland kon beschikken. Zij waren professioneel getrainde soldaten en dienden als lijfwachten van de koning. De *huscarls* werden rechtstreeks uit de Koninklijke schatkamer betaald. Aanvankelijk waren de *huscarls* overgevoeren Deense strijders uit de tijd van Knut de Grote (r. 1016-1035). Echter, langzaam maar zeker vulden op het Engelse eiland geboren mannen deze troepenmacht aan. Deze nieuwe, Engelse *huscarls* werden de *lid* genoemd. In de tijd van Edward de Belijder (r. 1042-1066) bestond de troepenmacht van de *huscarls* vooral uit de *lid*. In de 'C' versie van de *Angelsaksische Kroniek* onder het jaar 1066 is namelijk in plaats van het woord *huscarls* gekozen voor het woord *lid*. Derhalve kan gesteld worden dat in 1066 de eenheid van de *huscarls* ofwel *Tingamannalid* vrijwel geheel bestond uit Angelsaksische soldaten in plaats van Deense soldaten, vooral omdat de Deense *huscarls* niet meer werden aangevuld. Het is moeilijk vast te stellen wat het precieze aantal van de *huscarls* was. Er lijkt wel consensus te zijn over het aantal *huscarls* dat meevocht tijdens de Slag bij Stamford Bridge.⁴⁶ Dit zou circa 3.000 zijn. Het is aannemelijk dat de *huscarls*, of *Tingamannalid*, professionele soldaten waren die het hele jaar door werden betaald en dag en nacht klaarstonden om te doen wat hen werd opgedragen. Als er in Angelsaksisch Engeland een professioneel staand leger was, maakten deze mannen er deel van uit.

Een tweede, ietwat obscure militaire eenheid was de *butsecarls*. Zij vochten ter zee maar ook op het land. Zij werden waarschijnlijk als huurlingen betaald.⁴⁷ Dit wijst erop dat zij geen deel uitmaakten van een staand leger. Dat de *butsecarls* professionele soldaten waren, is overigens wel aannemelijk. Huursoldaten, wat de *butsecarls* lijken te zijn geweest, zijn immers vaak, maar natuurlijk niet altijd, professionele soldaten. Volgens N. Hooper, die een studie naar de Laat-

⁴⁵ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 210.

⁴⁶ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 211.

⁴⁷ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 214; C.W. Hollister, *Anglo-Saxon Military Institutions on the Eve of the Norman Conquest* (Oxford 1962) 18; R.P. Abels, *Lordship and Military Obligation in Anglo-Saxon England* (Londen 1988) 171.

Angelsaksische vloot ondernam, waren de *butsecarls* inwoners van dorpen als Kent en Sussex, die kennelijk een verplichting hadden de koning te dienen als zeelieden.⁴⁸ Ook trekt Hooper het verschil tussen de *huscarls* en de *butsecarls* in twijfel.⁴⁹ Het is goed mogelijk dat de scheiding tussen de *huscarls* en de *butsecarls* in praktijk niet zo duidelijk was als tegenwoordig wordt verondersteld. Toch lijken er twee verschillende typen soldaat te zijn geweest. Wat de overlappende factor lijkt te zijn, is dat naar zowel de *huscarls* alsook de *butsecarls* kon worden gerefereerd als *lidsmanna*.⁵⁰ Wellicht is dit de oorzaak van de problematische scheiding tussen de *huscarls* en de *butsecarls*.

De derde militaire eenheid was de *fyrð*, of *select-fyrð*, de laatste term echter geen contemporaine.⁵¹ Het lijkt erop dat de *fyrð* uit milities van vrije en gegoede burgers bestond in plaats van een professionele soldaten.⁵² De *fyrð* hoefde slechts twee maanden per jaar haar militaire bijdrage te leveren. Zelfs als er na deze twee maanden sprake was van, bijvoorbeeld, een invasie, hoefden de soldaten van de *fyrð* zich niet opnieuw te melden.⁵³ Het is mogelijk dat er sprake was van een vorm van militaire training van de soldaten van de *fyrð*.⁵⁴ Het is echter waarschijnlijker dat, door steeds dezelfde mannen op te roepen, er zich een zekere professionalisering voordeed van de *fyrð*.⁵⁵ Daarom valt er wellicht te spreken van een *select-fyrð*.⁵⁶ De *great-fyrð*, het overkoepelende geheel van de *select-fyrð* en de nieuwe soldaten die sinds kort de *fyrð* dienden, waren per *earldom* georganiseerd. Hoewel graven de *select-fyrð* uit hun eigen *earldom* tegen elkaar konden gebruiken, is het waarschijnlijker dat de *great-fyrð* alleen werd gebruikt tegen invallers van buitenaf.⁵⁷ De verschillen tussen de *huscarls* en de *fyrð* uitten zich in de wapenuitrusting en de dienstduur. De *huscarls* dienden het hele jaar; de soldaten van de *great-fyrð* maximaal twee maanden. De wapenuitrusting van de *fyrð* was licht van aard zoals dat op het Tapijt van Bayeux wordt geïmpliceerd.⁵⁸ De soldaten van de *great-fyrð* vormden, ondanks een zekere mate van militaire ervaring, geen professionele troepen noch een deel van een staand leger.

⁴⁸ N. Hooper, 'Some Observations on the Navy in Late Anglo-Saxon England', in: C. Harper-Bill, C.J. Holdsworth en J.L. Nelson (reds.), *Studies in Medieval History presented to R. Allen Brown* (Woodbridge 1989) 203-213, 207.

⁴⁹ Hooper, 'Some Observations', 206-207.

⁵⁰ Hooper, 'Some Observations', 206.

⁵¹ R.P. Abels, 'Bookland and *Fyrð* Service in Late Saxon England', in: S. Morillo (red.), *The Battle of Hastings: Sources and Interpretations* (Woodbridge 1996) 57-77.

⁵² DeVries, *The Norwegian Invasion*, 211-212.

⁵³ Hollister, *Anglo-Saxon Military Institutions*, 87.

⁵⁴ Voor de training van (jonge) soldaten, zie: H.E. Davidson, 'The Training of Warriors', in: S. Chadwick Hawkes (red.), *Weapons and Warfare in Anglo-Saxon England* (Oxford 1989) 11-23.

⁵⁵ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 212.

⁵⁶ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 212.

⁵⁷ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 212.

⁵⁸ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 212.

Nu de compositie van het Angelsaksische leger grofweg is weergegeven, is het noodzakelijk kort stil te staan bij de ‘cavaleriekwestie’. Met de ‘cavaleriekwestie’ wordt het gebruik van cavalerie door het Angelsaksische leger bedoeld. Hoewel er in het verleden werd aangenomen dat het Angelsaksische leger vrijwel geen gebruik maakte van cavalerie, zijn er aanwijzingen die in de tegenovergestelde richting wijzen. R. Davis, een specialist op het gebied van Angelsaksische oorlogvoering, gaat in zijn boek *The Medieval Warhorse* uitgebreid op de ‘cavaleriekwestie’ in. Hoewel het bewijs voor een grote hoeveelheid cavalerie tijdens de regeerperiode van Alfred de Grote (r. 871-899) ontbreekt, mag er, volgens Davis, worden aangenomen dat koningen in ieder geval paarden hadden om op te strijden vanaf de regeerperiode van Oswin (ca. 650).⁵⁹ Het waren, zo suggereert Davis, zelfs de invallende Denen, ofwel Vikingen, die het gebruik van cavalerie aanmoedigden met hun *hit-and-run* tactieken, die de Denen vanaf het midden van de negende eeuw uitvoerden.⁶⁰ Davis ziet echter, zo lijkt het, een ontwikkeling van de Anglo-Saksische cavalerie.⁶¹ Na de overwinning van Alfred de Grote tegen het ‘Grote Deense Leger’ in 878 kan het gebruik van cavalerie juist weer zijn afgenomen. De Deense cavalerie was er immers niet in geslaagd om een leger, dat vrijwel geheel uit infanteristen bestond, te verslaan. Als cavalerie niet superieur was aan infanterie maar wel duurder, lijkt een investering in cavalerie oneconomisch. Dit is speculatie maar als er sprake was van een opmars van cavalerie, wat Davis impliceert, moet er rekening worden gehouden met een kwantitatieve afname van cavalerie nadat een leger bestaande uit infanteristen een leger versloeg dat, wellicht, voor een groot deel uit cavaleristen bestond. Echter, een vermelding in de *Angelsaksische Kroniek* impliceert dat Alfred de Grote zelf met zijn leger achter het Grote Deense leger aanreed (!), wat zou betekenen dat het Angelsaksische leger eveneens gebruik maakte van cavalerie.⁶² Desalniettemin speelde cavalerie op dat moment waarschijnlijk nog geen grote rol en werd de rol van cavalerie de komende honderd jaar, in ieder geval tot aan de Slag bij Maldon in 991, niet groter.

Ook al was de cavalerie nog vrijwel onzichtbaar tijdens de regeerperiode van Alfred de Grote, uit de tekst van een wet van Knut de Grote kan worden opgemaakt dat de cavalerie een geordend en gestructureerd deel van het leger uitmaakte. Er zou dus gesteld kunnen worden dat er onder de Deense koning Knut een nieuwe vechtraditie ontstond waarin de cavalerie een grotere rol dan voorheen speelde. Een militair voorschrift met betrekking tot de wapenuitrusting van een naaste van de koning stelt duidelijke eisen. Van een edelman werd vanaf de regeringsperiode van Knut de

⁵⁹ R.H.C. Davis, *The Medieval Warhorse: Origin, Development and Redevelopment* (Londen 1989) 70-71.

⁶⁰ Davis, *The Medieval Warhorse*, 71-72.

⁶¹ R.H.C. Davis, ‘Did the Anglo-Saxons have warhorses?’, in: S. Chadwick Hawkes (red.), *Weapons and Warfare in Anglo-Saxon England* (Oxford 1989) 141-144.

⁶² *ASK ‘C’* s.a. 877/878, 48.

Grote verwacht dat hij zelf acht paarden, vier helmen, vier maliënkolders, vier zwaarden, acht speren en acht schilden diende mee te brengen tijdens een militaire campagne.⁶³ Volgens Davis betekent dit dat een edelman drie kompanen met zich meebracht en dat ieder van deze kompanen een extra paard had. Die paarden werden bereden door mannen die als schildknappen zouden kunnen worden gezien. Dat verklaart immers waarom er acht speren en acht schilden moesten worden meegebracht. Het is een mogelijkheid dat deze niet nader gespecificeerde edelmannen *huscarls* betreffen. Echter, dit is een aanname want bewijs ontbreekt. Mannen die dienden als *thegn* dienden vier paarden mee te nemen, één helm, één maliënkolder, twee zwaarden, vier speren en vier schilden. Volgens Davis houdt dit in dat de *thegn* van de koning één kompaan had die werd voorzien van paarden en wapens maar niet van de nodige lichaamsbescherming.⁶⁴ De *thegns* waren wellicht soldaten die dienden in de *fyrd*.⁶⁵ Ondanks genoemde voorschriften over mee te nemen wapens, lichaamsbescherming en paarden, blijft het onduidelijk of de Angelsaksen, hoewel klaarblijkelijk bekend met het fenomeen cavalerie, daadwerkelijk te paard vochten. Een dichtwerk over de Slag bij Maldon, die plaatsvond in 991, lijkt een tipje van de sluier op te lichten. Volgens dit dichtwerk stapten de Angelsaksische soldaten die paarden tot hun beschikking hadden voorafgaand aan de veldslag van hun paard af en vochten te voet.⁶⁶ Of de Angelsaksische ‘cavalerie’ nog steeds te voet vocht in 1066 of te paard is echter weer onduidelijk. Samenvattend kan er gesteld worden dat de Angelsaksen bekend waren met cavalerie maar geen sterke cavalerie vechtraditie kenden.⁶⁷

De troepen die het hele jaar direct inzetbaar waren, waren de *huscarls* ofwel *Tingamannalid*. De *butsecarls* waren waarschijnlijk ook het hele jaar door inzetbaar. Echter, zij dienden op huurbasis en dus op dagbasis. Zij waren dus nooit per direct inzetbaar; alleen na mobilisatie. Er was in ieder geval één groot verschil tussen de *butsecarls* en de *huscarls*. De *huscarls* werden, zo lijkt het, het hele jaar doorbetaald door de koning; *butsecarls* ontvingen alleen soldij tijdens een militaire campagne. De *butsecarls* vormden dus geen onderdeel van een staand leger hoewel het wel professionele troepen betrof. De *great-fyrd* bestond deels uit een zekere hoeveelheid professionele soldaten, die hun professionaliteit meer ontleenden aan hun ervaringen tijdens veldtochten dan aan constante training. Zij dienden twee maanden per jaar. De *great-fyrd* maakte dus eveneens deel uit van een staand leger. Zodoende kan worden geconcludeerd dat het Angelsaksische leger in 1066 een

⁶³ Davis, *The Medieval Warhorse*, 74-75.

⁶⁴ Davis, *The Medieval Warhorse*, 74-75.

⁶⁵ Hollister, *Anglo-Saxon Military Institutions*, 63-80.

⁶⁶ R. Allen Brown, *The Norman Conquest* (Londen 1984), 93-98.

⁶⁷ N. Hooper, ‘The Anglo-Saxons at War’, in: S. Chadwick Hawkes (red.), *Weapons and Warfare in Anglo-Saxon England* (Oxford 1989) 191-202, 200.

staand leger telde van ongeveer 3.000 soldaten dat alleen bestond uit *huscarls*. Dit komt overeen met de vuistregel van Gat, maar Angelsaksisch Engeland had een staand leger dat slechts ongeveer 0.2 procent van de totale bevolking bedroeg. Misschien konden de Angelsaksische koningen in theorie wel een staand leger van 16.000 soldaten onderhouden maar het lijkt in praktijk niet te zijn gebeurd. Wellicht achtten de koningen dit niet noodzakelijk. Een nauwkeurige schatting kan worden berekend aan de hand van de omvang van de totale *great-fyrd*. De schatting zou gemaakt kunnen worden aan de hand van bronnen die vertellen over de inkomens van mannen die deel uitmaakte van de *great-fyrd*. Deze calculatie en schatting van het totale Angelsaksische leger in 1066, is echter niet het doel van dit essay. Het lijkt er dus op dat Harold 3.000 soldaten permanent tot zijn beschikking had. De *butsecarls* en de *great-fyrd* konden gemobiliseerd worden in tijden van crisis. Over hoeveel manschappen Harold precies het bevel voerde, wordt in dit essay niet verder ingegaan. Echter, het is goed mogelijk dat de totale omvang van het Angelsaksische leger in 1066 (*huscarls*, *butsecarls* en *great-fyrd* bij elkaar) toch dichtbij de 16.000 soldaten lag. Sluitend bewijs daarvoor kan hier niet gegeven worden.

3 De maanden voorafgaand aan ‘Hastings’

3.1 Tostigs plundertocht (mei-juli 1066)

Op 24 april 1066 verscheen een komeet aan de nachtelijke horizon. Niemand twijfelde eraan dat iets op het punt stond te gebeuren.⁶⁸ Dat Tostig, de verbannen broer van Harold, het spits zou afbijten, in wat achteraf bestempeld kan worden als een jaar vol militaire activiteiten, zal niemand hebben verwacht. Begin mei verscheen Tostig, met een vloot zo groot als hij had kunnen verzamelen, voor het eiland Wight, gelegen voor de Engelse zuidkust.⁶⁹ Johannes van Worcester stelt dat Tostig was uitgevaren in Vlaanderen.⁷⁰ Dit lijkt te worden bevestigd in andere bronnen.⁷¹ Tostig ging bij Wight aan land en dwong de bevolking met geweld om geld en proviand aan hem af te staan.⁷² Volgens de ‘C’ versie van de *Angelsaksische Kroniek* plunderde Tostig op dezelfde wijze de hele zuidkust tot aan Sandwich. Harold kon de terreur van zijn broer niet ongestraft laten. Hij verzamelde, volgens de bronnen, het tot dan toe grootste leger uit de Engelse geschiedenis, hoewel er geen aantal bekend is.⁷³ Volgens Hendrik van Huntingdon en de ‘D’ versie van de *Angelsaksische Kroniek* kwam deze massale mobilisatie voort uit een andere motivatie dan een vergelding tegen Tostig. Harold zou, op een niet nader gespecificeerde wijze, hebben vernomen dat Willem de Veroveraar een aanval plande op Angelsaksisch Engeland. Volgens de ‘D’ versie riep Harold dus zijn leger bijeen uit voorzorg, niet als vergelding op de plundertocht van Tostig.⁷⁴ Wellicht ligt de waarheid in het midden. Zo is logischer dat, na de plundertocht van Tostig, toen Harold had vernomen hoe kwetsbaar de zuidkust van Engeland was, Harold de Engelse zuidkust ten koste van alles wilde verdedigen. Een aanval van Willem de Veroveraar, die eveneens een claim had gedaan naar de Engelse troon, was immers niet uit te sluiten.

De mobilisatie van de Engelse vloot kan dus een reactieve maatregel maar ook een proactieve maatregel zijn geweest. Omdat Harold de Engelse vloot naar het eiland Wight leidde, is het nog aannemelijker dat er sprake was van een reactieve- en tegelijkertijd proactieve maatregel.⁷⁵ Ook vermeldenswaardig is de ‘E’ versie van de *Angelsaksische Kroniek*, waarin de suggestie wordt gewekt dat Harold zijn vloot bijeen had geroepen om een offensief tegen Willem de Veroveraar te

⁶⁸ ASK ‘C’ s.a. 1066, 140; ASK ‘D’ s.a. 1066, 140. (Alle verwijzingen naar de *Angelsaksische Kroniek* hierna betreffen het jaar 1066 tenzij anders aangegeven.)

⁶⁹ ASK ‘C’, 140; ASK ‘D’, 140.

⁷⁰ KW, 601.

⁷¹ *Estoire*, 281; KW, 601; GRA, 421.

⁷² ASK ‘C’, 140; ASK ‘D’, 140.

⁷³ ASK ‘C’, 141.

⁷⁴ ASK ‘D’, 141; HA, 387.

⁷⁵ ASK ‘C’, 141.

lanceren.⁷⁶ Er is echter niets bekend over een aanval van Harold tegen Willem de Veroveraar. Het is overigens ook niet aannemelijk dat Harold een aanval tegen Willem de Veroveraar lanceerde. Willem de Veroveraar had zich tot op dat moment nog niet actief bemoeid met de troonopvolging van Harold en dus had Harold er geen belang bij om Willem de Veroveraar in de successiestrijd te betrekken. De passage in de *Angelsaksische Kroniek* moet dus anders worden geïnterpreteerd dan dat Harold een aanval tegen Willem de Veroveraar lanceerde. Het is aannemelijk dat de auteur bedoelde dat Harold zich gereed had gemaakt voor een eventueel gevecht aan de Engelse zuidkust indien Willem de Veroveraar daar een veroveringstocht probeerde te beginnen. Derhalve kan gesteld worden dat de mobilisatie van de Angelsaksische vloot voor de Engelse zuidkust een proactieve maatregel was die wellicht was geïnspireerd door de plundertocht van Tostig aldaar. Harold vreesde, zo lijkt het, een aanval van Willem de Veroveraar meer dan de plundertocht van Tostig. Dit blijkt wel uit het feit dat Harold de hele zomer door, tot 8 september, de Engelse zuidkust (bij Southampton) bleef bewaken tot het proviand op was.⁷⁷ Klaarblijkelijk lag de prioriteit van het bewaken van de Engelse zuidkust voor Harold hoger dan het verjagen van Tostig van de Engelse kusten.

Terwijl Harold zijn kamp voor de rest van de zomer had opgeslagen bij het eiland Wight, vertrok Tostig vanaf Sandwich naar het noorden via de Engelse oostkust. Gaandeweg verwoestte Tostig ook nog gebieden in Lindsey.⁷⁸ Volgens Geffrei Gaimar ontving Tostig daar militaire steun van een voormalig dienaar van hem, Copsig. Echter, de *Estoire de Engleis* is de enige bron waarin gesteld wordt dat Tostig militaire steun ontving van Angelsaksen. Hoewel het niet uit te sluiten is dat Geffrei Gaimar het correct had, wordt zijn bewering nergens bevestigd.⁷⁹ Zeker is dat Tostig dood en verderf zaaide in Lindsey. Vervolgens voer Tostig de Humber op en werd hij aldaar teruggedrongen door een leger onder leiding van Morcar, graaf van Northumbrië, en diens broer Edwin, graaf van Mercia.⁸⁰ Er is veel onduidelijkheid over wat zich precies aan de oevers van de Humber heeft afgespeeld. Geffrei Gaimar stelt dat, nadat Tostig de Humber was opgevaren, Edwin met een leger arriveerde in het geplunderde Lindsey, een gebied direct ten zuiden van de Humber. Morcar zou daarentegen een landing van Tostig aan de Humber hebben voorkomen.⁸¹ Het is goed mogelijk dat Edwin een leger leidde aan de zuidoever van de Humber terwijl Morcar een leger leidde aan de noordkant van de Humber. Tostig, die de zuidkant van de Humber al had geplunderd,

⁷⁶ ASK 'E', 140.

⁷⁷ ASK 'C', 143.

⁷⁸ ASK 'C', 141.

⁷⁹ *Estoire*, 281.

⁸⁰ ASK 'C', 141.

⁸¹ *Estoire*, 281.

had de mogelijkheid om eenvoudig van de zuidoever naar de noordoever te varen omdat hij de beschikking had over schepen. Wellicht deed Tostig dit ook in een poging de directe confrontatie met het leger van Edwin te vermijden. Dat Tostig op de noordoever het leger van Morcar tegen het lijf liep, kan worden bestempeld als een grote tegenslag voor Tostig. Echter, Hendrik van Huntingdon stelt dat alleen Edwin was betrokken bij het verslaan van Tostig.⁸² Ondanks deze verschillende visies, is de rode draad duidelijk zichtbaar; Tostig werd verslagen op de oevers van de Humber. Dat het militair gevolg van Tostig na de verloren veldslag enorm uitdunde, is terug te zien in de omvang van Tostigs vloot. Hij voer met 60 schepen de Humber op, en voer er met slechts twaalf schepen af.⁸³ Dat de vloot van Tostig nog slechts één vijfde van haar eerdere omvang was, betekent overigens niet dat Tostig een verpletterende nederlaag had geleden tegen Morcar en Edwin. In de ‘D’ versie van de *Angelsaksische Kroniek* wordt een grote desertie van de soldaten van Tostig gemeld.⁸⁴ De desertie was waarschijnlijk de voornaamste reden van de uitdunning van Tostigs vloot. In hoeverre deze desertie voortkwam uit het verlies op de oevers van de Humber en de demoralisatie van de soldaten die hieruit voortvloeide, is niet te achterhalen hoewel een verband denkbaar is.

Nadat Tostig was verslagen door Morcar en Edwin, vluchtte Tostig, met buit uit plunderingen, naar Schotland.⁸⁵ In Schotland aangekomen, overlaadde Tostig de Schotse koning Malcolm met giften.⁸⁶ Het is aannemelijk dat deze giften van Tostig aan Malcolm bestonden uit de verworven oorlogsbuit. Naast het paaien van het ego van Malcolm kan er worden aangenomen dat Tostig probeerde de Schotse vorst te interesseren in een deelname aan nieuwe plundertochten langs de kusten van Angelsaksische Engeland. Als Tostig met weinig gemotiveerde manschappen deze rijkdommen al had weten te vergaren, was er voor Malcolm wellicht nog veel meer te winnen. Het lijkt er echter op dat Malcolm nooit actief heeft deelgenomen aan de plundertochten van Tostig. Wellicht heeft dat iets te maken met de komst van een onverwachte gast in Schotland, namelijk Harald ‘Hardrada’, de koning der Noren.

3.2 Een Viking invasie (september 1066)

Dat Haralds verschijning in Schotland deel uitmaakte van een goed uitgedacht masterplan, is denkbaar. Tostig had de Noorse koning in begin 1066, voordat hij zijn plundertocht begon,

⁸² HA, 387.

⁸³ ASK ‘C’, 141; ASK ‘D’, 141; ASK ‘E’, 141; HA, 387.

⁸⁴ ASK ‘D’, 141.

⁸⁵ ASK ‘C’, 141-142; ASK ‘E’, 141; ASK ‘D’, 141; *Estoire*, 281-283; HA, 387; *KW*, 601-603; *GRA*, 421.

⁸⁶ *Estoire*, 283.

bezoekt.⁸⁷ Wat Tostig en Harald precies afspraken, is niet te achterhalen. In de *Fagrskinna* wordt gesteld dat Tostig en Harald vele gesprekken hadden. Harald stemde pas in met een militaire campagne tegen Harold toen Tostig trouw zwoer aan Harald en toezei zelf deel te nemen aan de veroveringstocht. Geffrei Gaimar voegt eraan toe dat Tostig een pact had gesloten met Harald en hadden afgesproken om na hun veroveringstocht Engeland te verdelen.⁸⁸ Dit staat in contrast met de ‘E’ versie van de *Angelsaksische Kroniek* waarin gesteld wordt dat Tostig zich onderwierp aan Harald.⁸⁹ Echter, er lijkt een verbond tussen Tostig en Harald te zijn gesloten voorafgaand aan de plundertocht van Tostig.⁹⁰ De timing van Tostigs aankomst in Schotland, zijn plundertocht via de oostkust, zijn aanval op de zuidkust en de misleiding van Harold door Tostig lijken allemaal onderdeel te zijn van een goed uitgedacht plan in plaats van toeval. Een onderwerping van Tostig aan Harald, die toevalligerwijs spontaan had besloten om de zomer in Schotland te vertoeven, lijkt geenszins het geval te zijn geweest. De Anglo-Normandische bronnen lijken echter niet (goed) op de hoogte te zijn geweest van het eerder in 1066 gesloten verbond tussen Tostig en Harald want het verbond wordt in geen van de bronnen genoemd.

Nadat er een pact was gesloten tussen Tostig en Harald voorafgaand aan Tostigs plundertocht, riep Harald zijn leger bijeen toen de lente inzette.⁹¹ Een deel van het leger verzamelde Harald bij de Solund-Eilanden voor de Noorse kust. Vanaf daar voer Harald naar het zuiden, alwaar de rest van zijn leger zich had verzameld.⁹² De totale omvang van het Noorse leger is onbekend. Snorri Sturluson stelt dat Harald gebruik maakte van 200 schepen, die geladen waren met manschappen. Extra (kleinere) schepen dienden voor de bevoorrading.⁹³ De ‘E’ versie van de *Angelsaksische Kroniek* stelt dat de Noorse vloot 300 schepen omvatte.⁹⁴ Dit lijkt een reële schatting hoewel het aantal schepen nog hoger geweest kan zijn. Harald stopte immers onder andere bij de Shetland eilanden en de Orkney Eilanden.⁹⁵ Paul en Erland, de twee graven van de Orkney Eilanden, sloten zich bij Harald aan en trokken mee naar het zuiden, richting Engeland.⁹⁶ Johannes van Worcester stelt dat Harald met meer dan 500 schepen de Engelse kusten onveilig maakte.⁹⁷ Als alle schepen, grote en kleine, militair transport en goederen transport, worden meegerekend, is het niet uitgesloten dat het aantal als gegeven door Johannes van Worcester een

⁸⁷ *Fagrskinna*, 219-220; *Morkinskinna*, 262-263; *Saga*, 136-138.

⁸⁸ *Estoire*, 283.

⁸⁹ *ASK ‘E’*, 141.

⁹⁰ *Fagrskinna*, 219; *Saga*, 136-138.

⁹¹ *Fagrskinna*, 220.

⁹² *Saga*, 139.

⁹³ *Saga*, 139.

⁹⁴ *ASK ‘E’*, 141.

⁹⁵ *Saga*, 141.

⁹⁶ *Orkneyinga*, 73; *Saga*, 141.

⁹⁷ *KW*, 603.

zeer nauwkeurige schatting is. Het is aannemelijk dat ongeveer 300 schepen soldaten vervoerden en een kleine 200 schepen voor de bevoorrading zorgden. Dit komt overeen met het aantal schepen als weergegeven door Geffrei Gaimar; hij gaat uit van 470 schepen en geeft wellicht de nauwkeurigste schatting.⁹⁸

Eenmaal de krachten gebundeld in Schotland, trokken Tostig en Harald tezamen in het begin van september naar Engeland. Zij plunderden Cleveland en onderwierpen het gebied aan hun gezag.⁹⁹ Vervolgens voeren Tostig en Harald verder naar het zuiden en plunderden ook Scarborough, waar ze, in tegenstelling tot Cleveland, op weerstand stuitten van de lokale bevolking, die zich niet zonder slag of stoot wensten over te geven aan het gezag van Tostig en Harald.¹⁰⁰ Het verzet van de lokale bevolking werd op bloedige wijze neergeslagen en de soldaten van Tostig en Harald plunderden het gebied volledig. Nog meer naar het zuiden, in het gebied Holderness, vochten Tostig en Harald een veldslag tegen de Engelse troepen.¹⁰¹ Over deze veldslag is verder niets bekend. Er zijn, in aanmerking nemende dat de Noren de slag wonnen, waarschijnlijk relatief veel slachtoffers aan Engelse zijde gevallen. Hoewel geen andere, voor deze studie gebruikte, bron met een woord over deze veldslag rept, mag worden aangenomen dat Snorri Sturluson deze gebeurtenis niet uit zijn duim heeft gezogen. Misschien was dit niet een ‘echte’ veldslag maar een groot, ongeorganiseerd doch gewelddadig verzet van de lokale inwoners. Wat er ook precies gebeurde, nadat het (gewapend) verzet in Holderness was gebroken, weerhield niets of niemand Tostig en Harald ervan om via de Humber en de Ouse richting York te varen.¹⁰² Tostig was teruggekeerd daar waar hij eerder was verslagen. Echter, met zijn machtige bondgenoot was ditmaal Tostig in het voordeel als hij weer tegenover Morcar en Edwin zou staan.

3.3 De Angelsaksische reactie

3.3.1 De veldslag van Morcar en Edwin: de Slag bij Fulford Gate (20 september)

In reactie op de invasie van Tostig en Harald begin september, riepen Morcar en Edwin opnieuw een leger bijeen. Zij hoopten dat ze snel een eind konden maken aan de invasie. Wanneer het nieuws over de invasie van Tostig en Harald de Angelsaksische koning Harold, en dus Londen, bereikte, is onduidelijk. Waarschijnlijk gebeurde dit na 8 september. Harold had immers op 8 september zijn leger ontbonden nadat hij de hele zomer voor de zuidkust van Engeland had gewaakt tegen een aanval van Willem de Veroveraar. Waarschijnlijk pas geïnformeerd na 15 september,

⁹⁸ *Estoire*, 283.

⁹⁹ *Fagrskinna*, 221; *Morkinskinna*, 265; *Orkneyinga*, 73; *Saga*, 141.

¹⁰⁰ *Fagrskinna*, 221; *Orkneyinga*, 73; *Saga*, 142.

¹⁰¹ *Saga*, 142.

¹⁰² *ASK ‘C’*, 142-143; *ASK ‘D’*, 141; *ASK ‘E’*, 141; *Fagrskinna*, 222; *Estoire*, 283; *KW*, 603; *Saga*, 142.

bracht ook Harold zo snel als mogelijk was een leger op de been, verzamelde Harold opnieuw proviand (terwijl hij op 8 september het leger aan de zuidkust had moeten ontbinden omdat het proviand op was) en was Harold genoodzaakt om de afstand van meer dan 300 kilometer van Londen naar York af te leggen.¹⁰³ Ondanks de geforceerde mars van Harold en zijn leger richting York, zou het nog enkele weken duren voordat Harold in York zou aankomen. Morcar en Edwin waren genoodzaakt zichzelf en het noorden van Engeland te verdedigen door een veldslag tegen de Noorse invallers te voeren; wachten op Harold en diens leger was geen optie.¹⁰⁴ Dit werd de Slag bij Fulford Gate, die plaatsvond op 20 september 1066. Het leger van Morcar en Edwin bestond, zo lijkt het, uit de *great-fyrd* van hun graafschappen.¹⁰⁵ Zij beschikten immers niet over *huscarls* noch *butsecarls*. Geffrei Gaimar stelt dat het leger van Morcar en Edwin een leger uit zeven graafschappen mobiliseerden.¹⁰⁶ Er is geen gedetailleerde beschrijving van de veldslag gegeven in de voor deze studie bestudeerde bronnen. Wel relevant voor deze studie is dat het Angelsaksische leger onder leiding van Morcar en Edwin de veldslag verloor. De verliezen, zo stelt Geffrei Gaimar, waren aan beide zijden enorm.¹⁰⁷ Tijdens de Slag bij Fulford Gate stond er veel op het spel wat de intensiteit van de veldslag nog heviger maakte. Voor Tostig en Harald zou een verlies funest zijn geweest voor hun militaire campagne. Voor Morcar en Edwin betekende een verlies dat het noorden van Engeland onverdedigd zou achterblijven. Het is daarom aannemelijk dat beide partijen tot het uiterste hebben gestreden tijdens deze veldslag.

De vraag die rest is wat de impact van dit Angelsaksische verlies was op het gehele leger van de Angelsaksen. Om deze vraag te kunnen beantwoorden is informatie nodig over, bijvoorbeeld, de verliezen aan Angelsaksische zijde. Hierover wordt in de bronnen echter met geen woord gerept. Ook de omvang van het Angelsaksische leger onder leiding van Morcar en Edwin is onbekend. Hoewel er een gebrek is aan informatie over het Angelsaksische leger, kan er wel een schatting van de grootte van het Noorse leger worden gegeven. De omvang van het Noorse leger wordt doorgaans geschat op een grootte tussen 12.000 en 18.000 manschappen.¹⁰⁸ De bronnen delen de visie dat het Noorse leger grote problemen had met het verslaan van het leger van Morcar en Edwin. Het Angelsaksische leger stond dus duidelijk haar mannetje. Zoals al gesteld, is het aannemelijk dat het leger van Morcar en Edwin vooral bestond uit manschappen van de *great-fyrd*. Een precieze berekening van het aantal soldaten aan Angelsaksische zijde tijdens de Slag bij

¹⁰³ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 264.

¹⁰⁴ *ASK 'C'*, 143.

¹⁰⁵ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 254.

¹⁰⁶ *Estoire*, 283.

¹⁰⁷ *Estoire*, 283.

¹⁰⁸ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 242.

Fulford Gate kan niet worden gegeven. Echter, omdat het Noorse leger moeite had om het Angelsaksische leger van Morcar en Edwin te verslaan, is het aannemelijk dat het leger van Morcar en Edwin minstens half zo groot als het Noorse leger zal zijn geweest. De accurate beschrijving van Geffrei Gaimar, die stelt dat Morcar en Edwin aan het hoofd stonden van een leger van zeven graafschappen, levert geen precies aantal soldaten op. Kortom, de omvang van het Angelsaksische leger onder leiding van Morcar en Edwin voorafgaand aan de Slag bij Fulford Gate is onbekend.

Gesteld kan worden dat de Slag bij Fulford Gate een wanhoopspoging was, die op initiatief van Morcar en Edwin werd ondernomen. Het doel was de invasie te pareren. Tostig en Harald hadden immers reeds alle gebieden ten noorden van York aan hun gezag onderworpen. De stad York moest ten koste van alles worden verdedigd door Morcar en Edwin. Hoewel Harold op dit moment al was vertrokken naar noord-Engeland, waren Morcar en Edwin van mening dat zij genoodzaakt waren York zelf te verdedigen. Nadat zij de Slag bij Fulford Gate hadden verloren, die een groot aantal Angelsaksische soldaten het leven had gekost, lag de weg naar York voor Tostig en Harald open. In de dagen die volgden, maakten Tostig en Harald enkele afspraken en sloten zij enkele verbonden met de plaatselijke elite. Eén van de afspraken was dat de plaatselijke elite zou participeren in de Noorse veroveringstocht.¹⁰⁹ Een bepaalde vorm van een bondgenootschap blijkt uit wat een uitwisseling lijkt te zijn geweest van 150 gijzelaars van en aan beide partijen. De Noren leverden 150 gijzelaars uit die in York achterbleven, en York leverde 150 gijzelaars uit die met de Noren megingen.¹¹⁰ Tostig en Harald hadden ook met de plaatselijke elite afgesproken dat zij de volgende dag, op 25 september, enkele Angelsaksische edelmannen een ‘ambtelijke’ positie zouden toekennen in het door hun veroverde gebied.¹¹¹ Op de avond van 24 september trokken Tostig en Harald zich terug naar hun schepen die bij Riccall aan wal lagen.¹¹² Zij hadden er geen idee van dat Harold en zijn leger York tot op slechts enkele kilometers waren genaderd.¹¹³

3.3.2 De veldtocht van Harold: de Slag bij Stamford Bridge (25 september)

Op maandag 25 september, marcheerde Harold naar York. Curieus is dat de stad klaarblijkelijk door de Noren geheel onverdedigd was achtergelaten. Wellicht hadden Tostig en Harald het leger van Harold niet zo snel verwacht. Harold had immers zijn leger gedwongen om tussen de 30 en 40 kilometer per etmaal te marcheren.¹¹⁴ Dat is het dubbele van de ‘normale’ 15 tot 20 kilometer per

¹⁰⁹ ASK ‘C’, 143.

¹¹⁰ KW, 603.

¹¹¹ *Morkinskinna*, 267; *Saga*, 146.

¹¹² KW, 603.

¹¹³ ASK ‘C’, 144.

¹¹⁴ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 266.

etmaal en dus was er, zoals reeds gesteld, sprake van een geforceerde mars.¹¹⁵ Nadat Harold York was binnengemarcheerd, liet hij de stad hermetisch afsluiten opdat het Noorse leger niet te horen zou krijgen dat het Angelsaksische leger zo dichtbij was.¹¹⁶ Het was immers de bedoeling van Harold een verrassingsaanval uit te voeren tegen het Noorse leger. Nu York terug in Angelsaksische handen was, trok Harold met het Angelsaksische leger verder richting het Noorse leger, dat zich nabij Stamford Bridge bevond.¹¹⁷ De Oudnoorse bronnen vertellen het verhaal van de Slag bij Stamford Bridge met meer kleur dan de Anglo-Normandische bronnen. De ‘E’ versie van de Angelsaksische Kroniek is het kortst: Harold versloeg Tostig en Harald bij Stamford Bridge.¹¹⁸ De ‘C’ versie voegt eraan toe dat Harold Tostig en Harald wist te verrassen.¹¹⁹ De ‘D’ versie schetst het meest complete beeld van alle versies. Zo verraste Harold het Noorse leger met een immens groot Angelsaksisch leger. Nadat de veldslag gewonnen was, achtervolgde het Angelsaksische leger de vluchtende Noorse soldaten. Veel van hen werden alsnog gedood. Eenmaal aangekomen bij de Noorse vloot, kwam het tot een staakt-het-vuren. Harold onderhandelde met Olaf, de zoon van Harald, en besloot dat de rest van het Noorse leger mocht terugkeren naar Noorwegen nadat Olaf had gezworen dat hij nooit meer Engeland zou aanvallen. Het Noorse leger vertrok met slechts vierentwintig schepen.¹²⁰ Misschien waren de Noorse verliezen nog groter want in de Kroniek van Worcester wordt gesteld dat de Noren met slechts twintig schepen terugkeerden.¹²¹ Geffrei Gaimar bevestigt dit aantal.¹²²

De Oudnoorse bronnen schetsen een uitgebreider beeld. Op 25 september gingen Tostig Harald in de vroege ochtend weer aan land. Voor iedere twee soldaten die Harald meenam, liet hij er één bij de boten. Harald trok dus met tweederde van zijn leger het land op terwijl een derde bij de boten bleef met Olaf, Paul en Erland, graven van Orkney, en een zekere Eystein Orri.¹²³ Toen het leger van Tostig en Harald York naderde, zag het leger cavalerie tegemoet rijden. Tostig schatte de kans dat dit vijandige troepen waren groter in dan dat het bondgenoten waren. Harald stuurde direct mannen naar de vloot om de rest van het Noorse leger zo snel mogelijk op te halen. Intussen spraken Tostig en Harald met een delegatie van Angelsaksen over een voorwaardelijke overgave van de Noren. Tostig zou rijkelijk beloond worden en een derde van het koninkrijk der Angelsaksen mogen besturen. Echter, zoals het een waardig edelman betaamt, bleef Tostig trouw aan zijn

¹¹⁵ DeVries, *The Norwegian Invasion*, 242 (noot 12).

¹¹⁶ *Saga*, 146.

¹¹⁷ *ASK ‘C’*, 144.

¹¹⁸ *ASK ‘E’*, 141.

¹¹⁹ *ASK ‘C’*, 144.

¹²⁰ *ASK ‘D’*, 142.

¹²¹ *KW*, 605.

¹²² *Estoire*, 285.

¹²³ *Orkneyinga*, 73; *Saga*, 147.

wapenbroeder Harald.¹²⁴ Ook Harald weigerde het aanbod van Harold (zeven voet Engelse grond en eventueel iets meer als zijn lichaamslengte langer was). Nu de onderhandelingen op de klippen waren gelopen, maakten beide partijen zich op voor een veldslag. Hieronder volgt een korte beschrijving van de veldslag aan de hand van de Oudnoorse bronnen.

Uiterst interessant is de bijdrage van de Angelsaksische cavalerie aan deze veldslag. De cavalerie speelde waarschijnlijk een grote rol bij het doorbreken van de Noorse *shieldwall*, een tactiek waarbij de soldaten dusdanig dicht naast elkaar staan en hun schilden elkaar overlappen dat zij een vrijwel ondoorbreekbare linie vormen. De Angelsaksische cavalerie zou hierbij gebruik hebben gemaakt van de ‘valse-terugtrek-tactiek’, waarbij de cavalerie zich, zo oogt het, terugtrok, waarop de *shieldwall*-positie werd verbroken in een poging de cavalerie geheel op de vlucht te doen laten slaan. Zodra de *shieldwall*-positie werd verbroken, was het Noorse leger (of een deel ervan) niet meer één coherent blok maar was zij uit elkaar gedreven. Het Noorse leger vocht onder persoonlijke leiding van Harald hard terug. Op een zeker moment leek het erop dat het Engelse leger op het punt stond zich terug te trekken. Misschien was het verloop van de veldslag anders als Harald op dit moment niet dodelijk gewond was geraakt door een pijl die zich in zijn hals boorde.¹²⁵ Harald stierf vrijwel direct. Vervolgens nam Tostig het Koninklijk vaandel over en vochten de Noren onder zijn bevel verder. Al snel werd een soort pauze ingelast waarin beide legers zich konden reorganiseren. Tijdens deze time-out bood Harold opnieuw aan Tostig en de rest van het Noorse leger genade aan. Dit baatte niet omdat de Noren vastbesloten waren de veldslag te winnen dan wel te sterven naast hun koning.¹²⁶ De veldslag werd vervolgd en het was nu dat Eystein Orri arriveerde met het andere deel van het Noorse leger. Waarschijnlijk was Tostig op dit moment al dood want Eystein Orri vocht verder onder het Koninklijk vaandel. Omdat Eystein Orri en zijn deel van het leger zich naar het slagveld hadden gehaast, deden de Noorse soldaten op een zeker moment hun lichaamsbescherming af. Nu het merendeel van de Noorse soldaten zo kwetsbaar was, wisten de Angelsaksen een doorbraak te forceren.¹²⁷

De Slag bij Stamford Bridge leidde tot een overwinning van de Angelsaksen op de Noren. In veel bronnen wordt gesuggereerd dat het muntje voor de Angelsaksen de juiste kant opviel. Derhalve kan gesteld worden dat het een nipte overwinning voor de Angelsaksen was. De *Chronica Chronicarum* impliceert dat de veldslag een bittere was.¹²⁸ Geffrei Gaimar stelt dat de mobilisatie voor de militaire campagne tegen de Normandiërs, enkele dagen later, uiterst moeilijk was door de

¹²⁴ *Saga*, 147,149.

¹²⁵ *Morkinskinna*, 272; *Saga*, 152.

¹²⁶ *Saga*, 153.

¹²⁷ *Morkinskinna*, 273; *Saga*, 153.

¹²⁸ *KW*, 603.

verliezen die geleden waren tegen het Noorse leger.¹²⁹ Volgens Snorri Sturluson was de Slag bij Stamford Bridge een uitputtingsslag.¹³⁰ De *Fagrskinna* lijkt de stelling van Snorri Sturluson te bevestigen en voegt eraan toe dat de Noren, ondanks een numerieke minderheid, weerstand boden tot ze er letterlijk bij neervielen.¹³¹ Saillant detail is dat ook in de *Fagrskinna* gesteld wordt dat het grootste en best bewapende leger overwon.¹³² Daarnaast maken enkele teksten, zoals in de korte analyse van de veldslag al vermeld, duidelijk dat het Engelse leger enkele momenten leek te vluchten. Hoewel dit een stuk propaganda kan zijn, is het aannemelijk dat het Angelsaksische leger het moeilijk had tegen het Noorse leger. De Noren hadden, zeker na de dood van Harald, niets meer te verliezen. Dat zij liever stierven naast hun koning dan zich over te geven, moet serieus genomen worden. Ook is het klaarblijkelijke numerieke overwicht van de Angelsaksen een interessant gegeven. Het Noorse leger bestond uit ongeveer 15.000 mannen voordat de Slag bij Fulford Gate plaatsvond. Aldaar stierf een onbekend aantal Noorse soldaten. Dus hoewel een precieze omvang van het Angelsaksische leger niet te berekenen is, kan er wel gesteld worden dat het Angelsaksische leger van Harold 15.000 soldaten telde omdat de bronnen stellen dat het groter was dan het leger van Tostig en Harald. Het is echter aannemelijk dat het leger van beide partijen circa de 10.000 soldaten bedroeg. De Noren hadden immers verliezen geleden tijdens de Slag bij Fulford Gate. Het Angelsaksische leger was uitgedund door de ontbinding eerder in september, de snelle (misschien wel te snelle) nieuwe mobilisatie van het leger en het verlies van manschappen onder leiding van Morcar en Edwin tijdens de Slag bij Fulford Gate. De Slag bij Stamford Bridge bezorgde het Angelsaksische leger een nieuw verlies aan manschappen en dunde het leger van Harold verder uit. Harold had na de Slag bij Stamford Bridge nog maar een fractie van de manschappen over. Hoewel het een romantische gedachte is dat Harold op de avond van 25 september op spreekwoordelijke rozen zat, is minstens zo aannemelijk dat hij zich ernstig zorgen maakte om zijn geslonken legermacht. Harold had immers nog altijd de zorgen over een mogelijke invasie van Willem de Veroveraar maar niet meer de middelen om er iets tegen te doen.

3.4 Onverwacht nieuws: naar Hastings (september-oktober 1066)

Op 29 september, vier dagen na de overwinning van de Angelsaksen bij Stamford Bridge, landde Willem de Veroveraar met zijn leger bij Pevensey.¹³³ Harold bevond zich op die dag waarschijnlijk nog in York, hoewel een enkele bron stelt dat Harold op, of kort na, 29 september al in Londen

¹²⁹ *Estoire*, 285.

¹³⁰ *Saga*, 154.

¹³¹ *Fagrskinna*, 228.

¹³² *Fagrskinna*, 230.

¹³³ *ASK 'E'*, 141; *ASK 'D'*, 142; *KW*, 605

was.¹³⁴ Echter, er is geen bewijs voor zijn aanwezigheid elders en de stabiliteit in de noordelijke regio moest opnieuw worden gegarandeerd. Dit maakt het aannemelijk dat Harold zijn tijd nam voor het ‘heroveren’ van de noordelijke gebieden. Waar en wanneer Harold precies hoorde dat Willem de Veroveraar bij Pevensey was geland, is onduidelijk. Wellicht was Harold onderweg naar Londen.¹³⁵

De reactie van Harold op het nieuws van de nieuwe invasie was daadkrachtig. Volgens de ‘E’ versie van de Angelsaksische Kroniek vertrok Harold, toen hij het nieuws van de invasie vernam, direct richting Hastings.¹³⁶ Harold deed dit alleen met een klein deel van zijn leger. Dit kleine deel was waarschijnlijk de Angelsaksische cavalerie, wat ongeveer overeenkomt met de *huscarls* en enkele vooraanstaande edelmannen van de *great-fyrd*. Geffrei Gaimar stelt dat Harold nog in York was toen het nieuws hem bereikte. Hierop overhandigde Harold de teruggevonden Noorse buit aan bisschop Ealdred van York. Het achterblijvende deel van het leger stelde hij onder bevel van Maerle-Swein, wellicht een man met uitzonderlijke militaire capaciteiten.¹³⁷ Hoewel er geen andere bron over de leidinggevende militair rept na het vertrek van Harold, verschillen de meningen van de contemporaine auteurs over wat er gebeurde met de oorlogsbuit. Willem van Malmesbury stelt dat Harold, gevuld met hoogmoed door zijn overwinning bij Stamford Bridge, de buit weigerde te verdelen onder zijn soldaten hetgeen de oorzaak was van een golf van desertie.¹³⁸ Dat Harold de buit niet verdeelde, lijkt overeen te komen met het narratief van Geffrei Gaimar. Hij stelt immers dat Harold de hele buit overdroeg aan bisschop Ealdred. Dat dit de oorzaak was van een grote desertie, is een interessant gegeven. Volgens Willem van Malmesbury was de desertie de oorzaak van de uitdunning van het Angelsaksische leger. Echter, later in zijn verhaal stelt Willem van Malmesbury dat Edwin en Morcar de veroverde buit van de Noren overbrachten naar Londen terwijl Harold zich alvast vooruit haastte naar Hastings.¹³⁹ Dit wijst erop dat Harold bij Hastings aan het hoofd stond van een leger zonder Edwin en Morcar en hun bijbehorend noordelijk leger.

De reis van Harold ging niet direct naar Hastings. Hij maakte een tussenstop in Londen.¹⁴⁰ Het is waarschijnlijk dat Harold in Londen opnieuw een leger mobiliseerde. Volgens Geffrei Gaimar trok Harold daar vijf dagen voor uit; volgens de *Gesta Normannorum Ducum* waren het zes dagen. Dat het opnieuw een leger op de been brengen grote moeite kostte wegens de reeds

¹³⁴ *GND*, 167.

¹³⁵ *GND*, 167.

¹³⁶ *ASK ‘E’*, 141.

¹³⁷ *Estoire*, 285.

¹³⁸ *GRA*, 423.

¹³⁹ *GRA*, 469.

¹⁴⁰ *KW*, 605.

gevochten veldslagen, staat buiten discussie.¹⁴¹ Een interessant gegeven is dat Gyrth en Leofwin, broers van Harold, actief meezochten naar beschikbare mannen.¹⁴² Of dit de gewone gang van zaken was of dat dit wijst op een zekere mate van hopeloosheid is onduidelijk. Dat Gyrth en Leofwin normaal gesproken hun steentje bijdroegen vanuit de Koninklijke residentie in Londen, is aannemelijk. Echter, of het gebruikelijk was dat zij hoogstpersoonlijk de omgeving afzochten naar potentiële manschappen voor het Angelsaksische leger, is veel minder waarschijnlijk. Toen Harold tevreden was met de omvang van het aantal gerekruteerde maar hoogstwaarschijnlijk militair onervaren mannen die nu als zijn soldaten moesten dienen, vertrok hij richting Hastings. In de hoop Willem de Veroveraar net zo te kunnen verrassen zoals dit was gelukt bij Tostig en Harald, reed Harold de hele nacht door en kwam hij in de ochtend aan bij Hastings.¹⁴³

¹⁴¹ *Estoire*, 285.

¹⁴² *Estoire*, 287.

¹⁴³ *GND*, 167.

4 De Slag bij Hastings

Voordat er wordt ingegaan op het verloop van de Slag bij Hastings, volgt eerst een kort resumé van het voorgaande. Begin mei 1066 viel Tostig de Engelse zuidkust aan. Een mobilisatie van het Angelsaksische leger onder leiding van Harold volgde. Hoewel Tostig zijn tocht langs de Engelse oostkust vervolgde, handhaafde Harold zijn leger aan de zuidkust. Wellicht verwachtte Harold een aanval uit Normandië van Willem de Veroveraar. Nadat het Angelsaksische leger bevoorradingsproblemen kreeg, werd het leger op 8 september ontbonden. Op dat moment was de Noorse invasie in Noord-Engeland onder leiding van Tostig en Harald reeds gaande. Het ontbrak Harold waarschijnlijk aan informatie daarover. Zodra het nieuws van deze invasie Harold bereikte, mobiliseerde hij direct weer een leger en vertrok hij richting York. Harold arriveerde in York, vijf dagen na de nederlaag van Morcar en Edwin, die zij hadden geleden tegen Tostig en Harald. Een hevige veldslag bij Stamford Bridge volgde op 25 september, die de Angelsaksen wonnen. De invasie van de Noren was definitief afgeslagen. Enkele dagen later landde Willem de Veroveraar bij Pevensey. Het nieuws van landing van Willem de Veroveraar bereikte Harold begin oktober. Harold vertrok direct met zijn geslonken leger, wellicht met de *huscarls*. Op weg naar Hastings via Londen verwerf hij in een kleine week een nieuw leger en trok door naar Hastings, waar hij al snel aankwam doordat hij een geforceerde mars gebruikte. In ten hoogste tien dagen voorafgaand aan de Slag bij Hastings had Harold met een leger circa 450 kilometer afgelegd. Nu, na al deze gebeurtenissen, stond Harold tegenover Willem de Veroveraar. Het was 14 oktober 1066.

Nu deze voorgeschiedenis is geanalyseerd, kan er niet stilzwijgend en onvoorwaardelijk worden ingestemd met visies zoals die van de R. Allen Brown, een specialist op het gebied van Hoogmiddeleeuwse krijgsgeschiedenis. Allen Brown stelt dat de Slag bij Hastings door de Normandiërs werd gewonnen door hun ‘superior military techniques’ en het ‘superior generalship’ van Willem de Veroveraar.¹⁴⁴ Allen Brown beschrijft in zijn artikel wel de gebeurtenissen in de maanden voorafgaand aan de Slag bij Hastings maar laat dit geen rol spelen in zijn analyse naar de oorzaak van het Angelsaksische verlies.¹⁴⁵ Ook lijkt het erop dat Allen Brown geen besef heeft gehad van het numerieke overwicht van de Normandiërs ten opzichte van de Angelsaksen. Eén van de studies naar de omvang van het Normandische en Angelsaksische leger voordat de Slag bij Hastings begon, komt van E. Wheeler. Wheeler concludeert dat het Normandische leger rond de

¹⁴⁴ R. Allen Brown, ‘The Battle of Hastings’, in: S. Morillo (red.), *The Battle of Hastings: Sources and Interpretations* (Woodbridge 1996) 195-218, 218.

¹⁴⁵ Allen Brown, ‘The Battle of Hastings’, 203.

15.000 soldaten omvatte terwijl het Angelsaksische leger minder dan 5.000 soldaten betrof.¹⁴⁶ Hoewel dit in dit essay niet verder zal worden ingegaan op de militaire kwaliteiten van de Normandiërs, moet er geconcludeerd worden dat de stelling van Allen Brown voorbijgaat aan enkele belangrijke feiten.

Allen Brown lijkt enkele primaire bronnen niet te hebben geraadpleegd. Zo stelt Johannes van Worcester in de *Chronica Chronicarum* dat de veldslag vanaf het begin een ongelijke strijd was. Voordat Harold zijn leger had kunnen opstellen, viel Willem de Veroveraar hem al aan.¹⁴⁷ Ook bevonden de Angelsaksen zich op een slechte strategische plaats. Hoewel er doorgaans vanuit wordt gegaan dat de Angelsaksische soldaten op een heuvel stonden en daarom voordeel genoten, gleden veel soldaten weg. Daarnaast zouden er nog veel soldaten zijn gedeserteerd tijdens de veldslag zelf waardoor Harold met alleen zijn trouwste soldaten, waarschijnlijk de *huscarls*, overbleef. Uiterst interessant is een passage uit het werk van Willem van Malmesbury. Hij stelt dat het Angelsaksische leger met weinigen de strijd leverde tegen een veel groter leger van Willem de Veroveraar.¹⁴⁸ Daarbij moet worden gezegd dat Willem van Malmesbury doorgaans anti-Harold schreef en dat hij van mening was dat de overwinning van Willem de Veroveraar niet zozeer over een groot Angelsaksisch leger was, maar juist op een klein, uiterst gemotiveerd Angelsaksisch leger. Deze twee bronnen, van Johannes van Worcester en Willem van Malmesbury, impliceren dat Harold kansloos was. Historici, onder wie Allen Brown, lijken totaal voorbij te zijn gegaan aan de kwaliteit van het Angelsaksische leger. De focus ligt vrijwel altijd op de ‘superieure’ Normandiërs die wellicht helemaal niet zo ‘superieur’ waren als voorheen aangenomen is. Een korte schets van de Slag bij Hastings volgt.

Om negen uur ‘s ochtends begon de veldslag. J. Fuller, een man met een militaire loopbaan en derhalve geïnteresseerd in oorlogvoering, stelt dat de veldslag begon met een mars van het Normandische leger richting de Angelsaksen. De eerste aanval forceerde geen doorbraak. Sterker nog, het Normandische leger vormde vrijwel geen gevaar voor de Angelsaksische *shieldwall*.¹⁴⁹ Toen de Normandische soldaten wanhoopten en zich chaotisch terugtrokken, had Harold, volgens Fuller, zijn kans moeten grijpen.¹⁵⁰ Het is hier niet op zijn plaats om te oordelen over wat Harold wel of niet had moeten doen. Veel interessanter is wat Fuller over het hoofd zag in zijn analyse. Het Normandische leger lijkt gebruik te hebben gemaakt van een zogenaamde ‘valse-terugtrek-tactiek’.

¹⁴⁶ E. Wheeler, ‘The Battle of Hastings: Math, Myth and Melee’, *Military Affairs* 52/3 (1988) 128-134, 133.

¹⁴⁷ *KW*, 605.

¹⁴⁸ *GRA*, 423.

¹⁴⁹ J.F.C. Fuller, ‘The Battle of Hastings, 1066’, in: S. Morillo (red.), *The Battle of Hastings: Sources and Interpretations* (Woodbridge 1996) 165-171, 168.

¹⁵⁰ Fuller, ‘The Battle of Hastings’, 168.

B. Bachrach, een expert op het gebied van middeleeuwse krijgskunde, heeft beargumenteerd dat de Normandiërs herhaaldelijk deze tactiek gebruikten tijdens de Slag bij Hastings.¹⁵¹ Hoewel sommige manschappen daadwerkelijk zullen zijn gevlucht, wat Bachrach lijkt te ontkennen, moet het tactische aspect van een in scène gezette vluchtpoging van Normandische soldaten niet worden onderschat. Toen Harold uiteindelijk besloot om een op het oog op de vlucht geslagen onderdeel van het Normandische leger te achtervolgen, bleek dit inderdaad een ‘valse-terugtrek-tactiek’ te zijn geweest, zoals de Angelsaksen dit hadden gebruikt tegen de Noren. Vervolgens werd een groot aantal Angelsaksische soldaten gedood door de Normandische cavalerie.¹⁵² De veldslag duurde tot het donker werd. Harold werd gedood, zo stelt Johannes van Worcester, toen de schemer reeds was ingezet.¹⁵³ Dat zou betekenen dat Harold rond zes uur ‘s avonds stierf.¹⁵⁴ Ervan uitgaande dat de dood van Harold het eind van de veldslag betekende, kan gesteld worden dat de veldslag bijna tien uur, wellicht met enkele korte interrupties, had geduurd. Hoewel het eind van de veldslag duidelijk is, is het begin in nevelen gehuld. Allen Brown stelt dat er twee aspecten zijn die grote invloed hadden op de uitkomst van de veldslag. In de eerste plaats verraste Willem de Veroveraar Harold door vroeg aan te vallen, nog voordat Harold zijn leger goed en wel had opgesteld. Ten tweede zou Harold, omdat hij zo snel werd aangevallen, niet de mogelijkheid hebben gehad zelf te kiezen op welke locatie hij de veldslag wilde voeren.¹⁵⁵ Allen Brown impliceert hiermee dat het initiatief vanaf het begin van de veldslag in handen van Willem de Veroveraar lag. Harold wist het initiatief van de veldslag klaarblijkelijk niet over te nemen. Echter, het is niet aannemelijk dat de uitkomst van de Slag bij Hastings van tevoren vaststond omdat Willem de Veroveraar het initiatief zo vroeg in de veldslag had genomen en het niet meer uit handen gaf.

Juist omdat de Slag bij Hastings een verbazingwekkende ruim negen uur durende veldslag was, lijkt het dat de legers elkaars (kwalitatieve) gelijke waren, zoals S. Morillo, een expert op het gebied van historische oorlogvoering, beargumenteerd heeft.¹⁵⁶ Derhalve moet de oorzaak van het Angelsaksische verlies niet alleen worden gezocht in de vermeende superioriteit van het Normandische leger. In plaats daarvan moet er meer rekening gehouden worden met de verzwakking van het Angelsaksische leger door de veldtochten van Harold die voorafgingen aan de Slag bij Hastings.

¹⁵¹ B. Bachrach, ‘The Feigned Retreat at Hastings’, in: S. Morillo (red.), *The Battle of Hastings: Sources and Interpretations* (Woodbridge 1996) 189-193, 193.

¹⁵² Fuller, ‘The Battle of Hastings’, 169.

¹⁵³ *KW*, 605.

¹⁵⁴ S. Morillo, ‘Hastings: An Unusual Battle’, in: S. Morillo (red.), *The Battle of Hastings: Sources and Interpretations* (Woodbridge 1996) 219-227, 220.

¹⁵⁵ Allen Brown, ‘The Battle of Hastings’, 205.

¹⁵⁶ Morillo, ‘Hastings’, 227.

5 Conclusie

Naar aanleiding van de analyse kan er gesteld worden dat er een verband bestaat tussen de militaire campagnes van Harold in de maanden voorafgaand aan de Slag bij Hastings en het verlies van de Slag bij Hastings. Twee veldslagen tegen de Noren, namelijk de Slag bij Fulford Gate en de Slag bij Stamford Bridge, die plaatsvonden in een tijdsbestek van slechts vijf dagen (respectievelijk 20 en 25 september) dunden het Angelsaksische leger dusdanig uit dat Harold bij de Slag bij Hastings nog slechts 5.000 soldaten tot zijn beschikking had. Hoewel een deel van deze 5.000 soldaten nieuw gerekruteerde manschappen waren, en dus niet 900 kilometer (van de Engelse zuidkust (bijvoorbeeld Southampton), via Londen, naar York; van York, via Londen, naar Hastings) in ongeveer een kleine maand tijd hadden afgelegd, waren deze soldaten waarschijnlijk onervaren. Naast deze onervaren soldaten van de *great-fyrd* bestond de andere helft van de totale legersterkte van Harold waarschijnlijk uit de overgebleven *huscarls*. De *huscarls* hadden echter wel, samen met hun koning, 900 kilometer afgelegd in ongeveer 30 dagen. Hoewel niet te bewijzen, mag er toch worden aangenomen dat de *huscarls*, ondanks hun professionaliteit, vermoeid waren. Tegen een uitputtingsslag, die de Slag bij Hastings bleek te worden, waren de *huscarls* waarschijnlijk niet meer bestand. De verzwakking van de *huscarls* kwam wellicht ook voort uit de opperste staat van paraatheid waarin zij sinds begin mei verkeerden. Bovendien begon de mars van 450 kilometer van Southampton naar York nadat Harold zijn (eerste) bijeengeroepen leger op 8 september ontbond wegens voedselgebrek. Toch slaagde Harold erin om met het (tweede) gemobiliseerde leger, bestaande uit de *huscarls* maar ook de *great-fyrd*, in ten hoogste veertien dagen in York te zijn. De uitputting van het Angelsaksische leger speelde waarschijnlijk al een rol in de moeizame overwinning van de Slag bij Stamford Bridge. In maximaal tien reisdagen stond Harold tegenover Willem de Veroveraar bij Hastings. Harold had waarschijnlijk alleen met de *huscarls* de 450 kilometer van York, via Londen, naar Hastings afgelegd. Laat er geen vergissing over bestaan dat Harold tussen de Slag bij Stamford Bridge en de Slag bij Hastings gemiddeld per reisdag een verbazingwekkende 45 kilometer per dag marcheerde. Met een (derde) gemobiliseerd leger vertrok Harold vanuit Londen naar Hastings. Daar aangekomen bleek dat het leger van Willem de Veroveraar minstens het dubbele, maar wellicht driemaal, zo groot was als het Angelsaksische leger. De omvang van het leger van Harold is een direct gevolg geweest van de Angelsaksische militaire campagnes in de maanden voorafgaand aan de Slag bij Hastings. De uitputting van de soldaten van

het Angelsaksische leger waarmee Harold de Slag bij Hastings moest vechten, is eveneens een direct gevolg van de gebeurtenissen voorafgaand aan de Slag bij Hastings.

Nu een verband is aangetoond tussen de militaire campagnes van Harold in de maanden voorafgaand aan de Slag bij Hastings en het verlies van de Slag bij Hastings, volgt een suggestie voor een vervolgonderzoek. Uiterst interessant zou een studie naar de kwaliteit van het Angelsaksische leger onder Harold zijn. Zo wist Harold, ondanks het verlies van de Slag bij Hastings, na alle kilometers, bevoorradingsproblemen, desertie en veldslagen toch nog grote weerstand te bieden van de Slag bij Hastings voor Willem de Veroveraar. Hoe was Harold hiertoe in staat? De kwaliteit van het Angelsaksische leger deed, klaarblijkelijk, niet onder voor dat van het Normandische leger. Sterker nog, gezien de weerstand die Harold bood met een flink geslonken en uitgeput leger, is het aannemelijk dat, indien Harold met een fris en fruitig compleet leger bij Hastings was verschenen, de uitkomst van de Slag bij Hastings anders geweest. Een studie naar de kwaliteit van het Angelsaksische leger in 1066 is dus een desideratum.

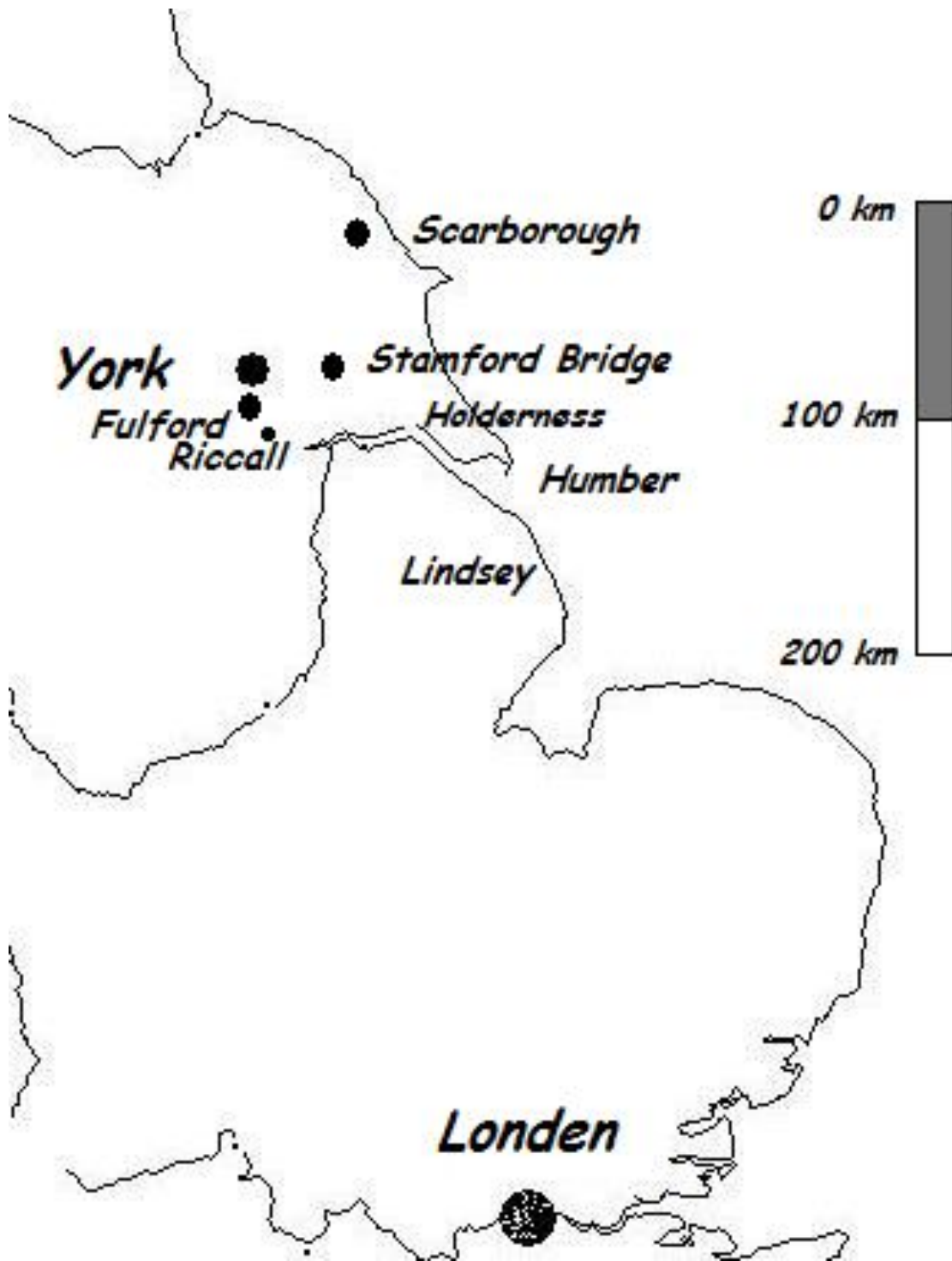
Gesteld kan worden dat de Slag bij Hastings één uitputtingsslag teveel was voor Harold en het Angelsaksische leger. Het was, uiteindelijk, een totale vernietiging van het Angelsaksische leger met veel doden onder de Angelsaksische adel. En Harold? Zijn lichaam, zodanig verminkt dat het alleen nog aan eerdere littekens kon worden herkend, werd aan de kust begraven. Volgens Willem van Poitiers, een man die wellicht deelnam aan de Slag bij Hastings, werd er door enkele Normandische soldaten gegrapt dat Harold nu voor eeuwig de Engelse kusten en zeeën kon beschermen tegen vijanden.¹⁵⁷ De echte ironie zit in het feit dat Engeland sindsdien nooit meer van buitenaf is veroverd. Harold's geest waakt.

¹⁵⁷ Guillaume de Poitiers, *Histoire de Guillaume le Conquérant*. Éd. et trad. [du Latin] par Raymonde Foreville (Parijs 1952) 205.

Bijlage 1

Bijlage 2

Literatuurlijst

Bronnen

William of Jumièges, Orderic Vitalis en Robert of Torigni, *The Gesta Normannorum Ducum*. Edited and Translated by E.M.C. van Houts 2 vols. (Oxford 1992)

Henry, Archdeacon of Huntingdon, *Historia Anglorum - The History of the English People*. Edited and Translated by D.E. Greenway (Oxford 1996)

William of Malmesbury, *Gesta Regum Anglorum - The History of the English Kings*. Edited and Translated by R.A.B. Mynors†. Completed by R.M. Thomson and M. Winterbottom 2 vols. (Oxford 1998-2003)

The Chronicle of John of Worcester. Edited by R.R. Darlington† and P. McGurk. Translated by J. Bray† and P. McGurk 3 vols. (Oxford 1995)

Geffrei Gaimar, *Estoire des Engleis | History of the English*. Edited and Translated by I. Short (Oxford 2009)

The Anglo-Saxon Chronicle: A Revised Translation. Edited by D. Whitelock with D.C. Douglas and S.I. Tucker. Introduction by D. Whitelock. (Londen 1965)

Fagrskinna: A Catalogue of the Kings of Norway. A Translation with Introduction and Notes by A. Finlay (Leiden 2004)

Morkinskinna: The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030-1157). Translated with Introduction and Notes by T.M. Andersson and K.E. Gade (Londen 2000)

Orkneyinga Saga. The History of the Earls of Orkney. Translated from the Icelandic and introduced by H. Pálsson and P. Edwards (Londen 1978)

King Harald's Saga: Harald Hardradi of Norway - from Snorri Sturluson's Heimskringla. Translated with an Introduction by M. Magnusson and H. Pálsson (Harmondsworth 1966)

Guillaume de Poitiers, *Histoire de Guillaume le Conquérant*. Éd. et trad. [du Latin] par Raymonde Foreville (Parijs 1952)

The Carmen de Hastingae Proelio of Guy, bishop of Amiens. Edited and translated by C. Morton and H. Muntz (Oxford 1972)

Literatuur

Abels, R.P., *Lordship and Military Obligation in Anglo-Saxon England* (Londen 1988)

Abels, R.P., 'Bookland and Fyrd Service in Late Saxon England', in: S. Morillo (red.), *The Battle of Hastings: Sources and Interpretations* (Woodbridge 1996) 57-77

- Allen Brown, R., *The Norman Conquest* (Londen 1984)
- Allen Brown, R., 'The Battle of Hastings', in: S. Morillo (red.), *The Battle of Hastings: Sources and Interpretations* (Woodbridge 1996) 195-218
- Bachrach, B., 'The Feigned Retreat at Hastings', in: S. Morillo (red.), *The Battle of Hastings: Sources and Interpretations* (Woodbridge 1996) 189-193
- Darby, H.C., *Domesday Engeland* (Cambridge 1977)
- Davidson, H.E., 'The Training of Warriors', in: S. Chadwick Hawkes (red.), *Weapons and Warfare in Anglo-Saxon England* (Oxford 1989) 11-23
- Davis, R.H.C., *The Medieval Warhorse: Origin, Development and Redevelopment* (Londen 1989)
- Davis, R.H.C., 'Did the Anglo-Saxons have warhorses?', in: S. Chadwick Hawkes (red.), *Weapons and Warfare in Anglo-Saxon England* (Oxford 1989) 141-144
- DeVries, K., *The Norwegian Invasion of England in 1066* (Woodbridge 1999)
- P. Finch, 'Viking Dusk at Stamford Bridge', *Military History* 20/1 (2003) 34-40
- Fuller, J.F.C., 'The Battle of Hastings, 1066', in: S. Morillo (red.), *The Battle of Hastings: Sources and Interpretations* (Woodbridge 1996) 165-171
- Gat, A., *War in Human Civilization* (Oxford 2006)
- Gat, A., 'What Constituted the Military Revolution of the Early Modern Period?', in: R. Chickering en S. Förster (reds.), *War in an Age of Revolution: 1775-1815* (Cambridge 2010) 21-48
- Hinde, A., *England's Population: A History Since the Domesday Survey* (Londen 2003)
- Hollister, C.W., *Anglo-Saxon Military Institutions on the Eve of the Norman Conquest* (Oxford 1962)
- Hooper, N., 'Some Observations on the Navy in Late Anglo-Saxon England', in: C. Harper-Bill, C.J. Holdsworth en J.L. Nelson (reds.), *Studies in Medieval History presented to R. Allen Brown* (Woodbridge 1989) 203-213
- Hooper, N., 'The Anglo-Saxons at War', in: S. Chadwick Hawkes (red.), *Weapons and Warfare in Anglo-Saxon England* (Oxford 1989) 191-202
- Morillo, S., 'Hastings: An Unusual Battle', in: S. Morillo (red.), *The Battle of Hastings: Sources and Interpretations* (Woodbridge 1996) 219-227
- Morillo, S. (red.), *The Battle of Hastings: Sources and Interpretations* (Woodbridge 1996)
- Wheeler, E., 'The Battle of Hastings: Math, Myth and Melee', *Military Affairs* 52/3 (1988) 128-134